

264

n-48

2010

42007

Է. Զ. Գ. Ե. Յ. Ի. Ե. Բ. Տ. Ե. Կ. Բ. Բ. Ե.

Մ Ն Դ Է .

ՍԵՐԱՍՏԻԱՅԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Ա . Դ Ա Ս

ՍԵՐԱՍՏԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

ԳՐԵՑ

ԴԿՏ. Է. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՈՍԿԵԱՆ

ԻՆԻՓ-ՈՒՆՏԵՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ԻՆԻՓ-ՔԱՂԱՔԻՆ՝ ՏՊԱՐԱՆ

1946

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ ՃԵԴ

NATIONALBIBLIOTHEK

BAND CLIV

DIE ARMENISCHEN KLÖSTER VON SEBASTE

I. TEIL

DIE KLÖSTER DER STADT SEBASTE

VON

DR. P. HAMAZASP OSKIAN

MECHITARIST

WIEN

MECHITARISTEN-BUCHDRUCKEREI

1946

264

1-98

ՍԵՐԱՍՏԻԱՅԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Ա. ՄԱՍ

ՍԵՐԱՍՏԻԱ ՔԱՂԱՔԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

ԳՐԵՑ

ԴԿՏ. Է. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՈՍԿԵԱՆ

Մեմբ. ՈՒԽՏԷՆ

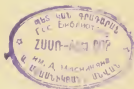
ՎԻԵՆՆԱ

ՄԵԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1946

(198)

54 383-h

4/383-68

ԱԶԴ

Առաջիկայ գրքույկը փոփոխել մէկ մասն է «Սեբաստիայի (կուսակալութեան հայկական) վանքերը» խորագրուած մեր բնդարձակ ուսումնասիրութեանը : Անոր հրատարակութիւնը (նախագէտ ապստոծ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ՝ 1945, էջ 25—67) կը կանխեմք տարի 250ամեակի Միտրար Աբրահայր Սեբաստացիի քահանայական ճեմնադրութեան, զոր 1696ին կ'ընդունի Սեբաստիայի Ս. Նշան հայակապ եւ հռչակաւոր վանքին մէջ :

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Էջ

1. Ս. Աբանուգինէի վանքը.....	1
2. Անապատ կամ Զար(ա)խափան Ս. Աստուած- ածնի վանքը	1
3. Առաքելոց վանքը	8
4. Դեռացայ Ս. Գէորգի վանքը.....	8
5. Ս. Թադատրի վանքը.....	11
6. Ս. Բողոսի վանքը	12
7. Ս. Լուսաւորչի վանքը.....	12
8. Խոնընկտուր կամ Խնդրակատար Ս. Աստուած- ածնի վանքը	14
9. Ս. Հրեշտակապետի վանքը	15
10. Ս. Յակոբայ վանքը.....	26
11. Ս. Յովհաննէսի վանքը	27
12. Ս. Նիկոլայոսի վանքը	27
13. Ս. Նշանի վանքը	27
Զարխափան Ս. Աստուածածնի վանքը՝ տես- նել Անապատ վանքը.....	1
14. Սիփակերաց եւ Ս. Սիւնքիանոսի վանքեր..	76
15. Փառասնից կամ Փատառան Մանկանց վանքը..	77

ԱՂՐԻՒՐՆԵՐ

Ալիշան Հ. Ղ.՝ Ն. Շնորհալի և պարագայք իւր. Վե-
նետիկ 1873:

— — — — — Հայ-Վենետ, Վենետիկ 1896:

— — — — — Սիսուան, Վենետիկ 1885:

Ալիմիան Հ. Ն.՝ Սիմէոն զպրի Լեւոնայ Սեպեգրու-
թիւն, Տարեգրութիւն և Երչատակարանք, Վենետիկ
1936:

— — — — — Հատարումն Երչատակարանաց, անտիպ:

Աղանիանց Գ. Բե.՝ Դիւան Հայոց պատմութեան,
Դիրք Ժ. Մանր ժառանգորդք Ժն.—ԺԹ. պար,
Թիֆլիս 1912:

Աղսնուսնի Մ. Եպ.՝ Սիարանք և այցելութիւն Հայ Երու-
սաղէթի, Երուսաղէմ 1929:

Աղեհամիլիանի Ա. Վ.՝ Պատմութիւն տկանաւոր քա-
ղաքին Սեբաստիայ, Վենետիկ 1911:

Առաքիլ Գալիմիցի՝ Պատմութիւն Հայոց, Վաղար-
շապատ 1896:

Արարատ (Էջմիածին)՝ 1877 (էջ 442—446), 1888 (էջ
81—89), 1893 (էջ 196), 1897 (էջ 12—27), 1907
(էջ 532—533), 1910 (էջ 535):

Արեւիկ (Կ. Պ.)՝ 1891 (Թ. 2289), 1899 (Թ. 4637):

Արմազանի (Թիֆլիս)՝ 1883 (էջ 668—670):

Բիւզանդիոն (Կ. Պ.)՝ 1908 (Թ. 1001, 1049, 1066,
1083, 1158, 1264), 1904 (Թ. 2399), 1906 (Թ.
2083), 1907 (Թ. 3159):

Գալէմիանի Հ. Վ.՝ Կենսաբանութիւններ Երկու
Հայ պատրիարքներու և առան Լոյիսկոպոսներու և
Ժամանակին Հայ կաթողիկոսաց, Վենետիկ 1915:

Գուշակեան ի. եպ.՝ *Յուդակ հայ. Ձեռագրաց Սե-
րաստայի, տետրոյ, մաս մը տպ. Հանդէս Ամս-
բեայի մէջ. հմտ. վարք:*

Գր. Գալստիանիցի՝ *Ժամանակագրութիւն, Երեսօղէմ:*

Դր. Մագլիստրոսի՝ *Թղթեր, հրատ. Կ. Կոստանեանց,
Աղէքանդրապոլ. 1900:*

Երկրագունդ (Կ. Պ.)՝ 1887 (էջ 61—62):

Էփրիկեան Հ. Ս.՝ *Պատկերադարձ ընտելութիւն Ռա-
սարան, Վենետիկ, Ա. 1902, Բ. 1907:*

Իօրոսեան Հ. Յ.՝ *Վարք Թիթարոյ Աերաստացոյ,
Վենետիկ 1901:*

Իննիկեան Հ. Ղ.՝ *Աշխարհագրութիւն չորից մասանց
աշխարհի, Մասն Ա. Հա. Ա. (Նոր Հայաստան),
Վենետիկ 1906:*

Կորեմեանց Յ.՝ *Մայր ցուցակ մատենից գրադարանի
Ս. Աթոսոյն էջմիածնի. Թիֆլիս 1903:*

Կիրակոս Գանձակեցի՝ *Պատմութիւն Հայաց, Վենե-
տիկ 1865:*

Համբարձումեան Վ.՝ *Գիտելութիւն, Պարիս 1927:*

Հայկունի Ս.՝ *Բազմանց, էջմիածին 1904:*

Հայրց Եսր վկաներ՝ *հրատ. Բ. Մանուգեան և Հ.
Անտեան, էջմիածին 1903:*

Հանդէս Ամսօրեայ՝ 1906 (էջ 323), 1922 (էջ 461),
1923 (60), 1924 (118, 245, 322, 514), 1925
(125, 237, 373, 470, 574), 1926 (43, 176,
236, 333, 455, 543), 1927 (36, 142, 309,
432), 1928 (490), 1940 (217—218):

*Macler F., Notices de manuscrits arméniens vus
dans quelques Bibliothèques de l'Europe
Centrale. Paris 1913.*

Մանգումէի Էփրեար 1902 (Թ. 329):

Մատ Ն.՝ *Յուդակ համաստ Ձեռագրաց Վանաց,
Սեւանայ, Մոսկուս 1892:*

Մախլախեան Գ. Վ.՝ Քաղաքացիական հայ հետազոտիչների և գրքի նայնտուրայ օրինակներ. Վաղարշապատ 1912:

Նարանեան Պ. Վ.՝ Տեղեկագիրք բնական ժամանակին Մարասիայ, Կ. Պոլիս 1877:

Նատարի, 1924 (էջ 131):

Նեխուէս Շնորհալի՝ Ընդհանրական թուղթ. Վենետիկ 1873:

Նար Այգ (Մարգարտե), 1913 (էջ 82, 96, 121):

Ոսկեան Հ. Հ.՝ Վասպուրական-Վանի ժամերեք, Վենետիկ, Ա. 1940, Բ. 1942:

Ոսկեան Ս. Ս.՝ Մայր Երեւանի հայ. Զեռագրաց Մատենագրութանին Միտիթարեանց ի Վենետիկ, Բ. հար. անտիպ:

Օսմանեան Հ. Մ.՝ Պատմութիւն հայոց, Վենետիկ, Ա. 1784, Բ. 1785, Գ. 1786:

Փալեան Տր. եպ.՝ Հայ Վանորոյք, Իզմիր 1914:

Փալեան-Մեքարու՝ Հայոց Տարեցոյց, Կ. Պոլիս 1913:

Փալեան Էլ Անեցի՝ Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ 1861:

Փարզիսեան Հ. Ն.՝ Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, Վենետիկ 1864:

Փարզիսեան Հ. Բ.՝ Մայր ցոյց. հայ. Զեռագրաց Մատենագրութանին Միտիթարեանց ի Վենետիկ 1914:

Փարզիսեան Արտ. եպ.՝ Երեւանի հայ. Զեռագրաց Հաղկոյի Քառասուն Մանկութիւնք Էկեղեցոյ և Են Են, Երասպղէ Ա. 1935, Բ. 1936:

Փարատայ Սպարապետի Պատմութիւն, Մոսկուա 1856:

Փարատեան Մ. եպ.՝ Տեղագիրք Գեղարքունի ծովափորդ գաւառի, Վաղարշապատ 1895:

Փարսեանցի (Կ. Պոլիս) 1902 (թ. 1978):

Փարսեան Արեւելցի՝ Հասարակական պատմութիւն, Վենետիկ 1862:

Փարսեանեանց Գ. Վ.՝ Թարսա արարք, Կ. Պոլիս, Մ. հար.՝ 1879 և Բ. հար.՝ 1885:

Տարեկ. Տարեցոյց 1928 :

Տաշեան Հ. Թ.՝ *Խոյր Յուդակ Հայ. Չեռուրաց Խա-
տենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Վիեննա
1895 :*

Պէշիշեան Հ. Մ.՝ *Յուդակ Հայ. Չեռուրաց վանաց
Վերադարձման Մ. Առաքանանին ի Չմմտ, անտիպ :*

ՍԵՐԱՍՏԻԱՅԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

1.

Ս. ԱԹԱՆԱԳԻՆԷԻ ՎԱՆՔԸ

Յանձատի մօտերը շէնքի մը տերակները կը տեսնուին: Կը կարծուի թէ վանքի մը հետքերն ըլլան¹: Հոն բնակած է Ս. Աթա-նաղինէ, և այս պատճառով անոր անունովը կնքուած է սրբապարտ, մինչդեռ ուրիշ տունն ունեցած ըլլալու է (Նաթանեան Պ. Վ., Տեղեկագիր Ընդհանուր վիճակին Սերաստիայ, Կ. Պոլիս, 1877, էջ 162):

2.

ԱՆԱՊԱՏ ԿԱՄ ԶԱՐԱԿԱՓԱՆ, Ս. ԱՍՏՈՒԱՅԻՆԷԻ
ՎԱՆՔԸ

Սերաստիայի հիւսիսային կողմը՝ Դաւրայ գիւղի ծայրը, Մայրապոմ լեռնաշղթային ստորուոր (Ս. Նշանի վանքէն գրեթէ չաւարդ

¹ Սերաստիայէն 9 ժամ հեռու՝ Պաղէկէի գիւղին յովերն ալ կարծես հին վանքի մը մնացորդները կը գտնուին (Պալեան Տ. Եղ., Հայ Վանորայք, Իզմիր, 1914, Ա., էջ 121—122):

մամ հետի և անոր արեւմտեան կողմը) հիմնուած է Անապատ վանքը կամ Զարախա-
փան Ս. Աստուածածին (Բիւզանդիոն, 1900, Թ. 1158) : Ունի գեղեցիկ տեսարան և աստղաբար օդ : Անոր տաճարը, որ Սերասխայի Պետրոս աստղաբային հոյա-
տարութեամբը նորոգուած է², փոքր է և բնծայուած Ս. Աստուածածին : Սարգիս-
սեանի օրով «Եկեղեցին և Եթ կանգուն» էր, և «արտաքին սրմունք մենաստանին», իսկ «բնակարանքն ի սպաս աւերակք» (Տեղա-
դրութիւնք, էջ 64) : Սակայն Լաթին շի-
նուած Էն սենեակներ ու խուսարենքու հա-
մար, սրնք ամառ հոն կ'երթային նաև օդափոխութեան համար (Սրբանձուտանց,
Թորոս Աղբար, Ա., էջ 163—164. Պոյեան,
Հոյ վանօրոյք, Ա., էջ 106, Բիւզանդիոն,
1900, Թ. 1158 և Նաթանեան, Տեղեկագիր

² Կանխադաս վերաշինած է Առաքել արքեպիս-
կոպոսը : Տաճարին դրան հակառակ քարի մը վրայ
գրուած է՝ «ՍՂՈՐԻՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒՄՈՅ ՎԵ-
ՐԸՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑԱԵ ԶԵՌԱՄԲ ԱԿՆԵՑԻ ԱՌԱՔԵԼ
ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ Ս. ՆՇԱՆՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՆ. Ս. ԱՍՏՈՒԱ-
ՄԱՆԵԱՑ. Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՏԱՃԱՐԹՆ ՀԱՆԳԵՐԶ ԺԱ-
ՄԱՏՆԵՐՈՎ ԵՒ ՊԱՐԱՊՈՎ. ՀԱՆԳԵՐԶ ԽՅՆԵՐՈՎ.
ՈՒՆԱՌԹԵԱՄԲ ԿԱՄՐԿԱՊՅԻ ԹԵԻԵՓԵԼԼԵԱՆ Տ. Մ.
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ 1176 : ԴԱՐԶԱՅԼ ՎԵՐԱՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑԱԵ
ԶԵՌԱՄԲ ՆՈՅՆ ԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ Ս. ԱՆԱՊԱՍԻ
ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԴՐԱՊԱՑ ՊԱՐԻՍՊԸ : ՀԱՆԳԵՐԶ
ԽՅՆԵՐՈՎ ԱԿՆԵՑԻ Մ. ՍԵՂԵՐՈՍԵԱՆ. ԱՊՈՒԶԵԼՅԻ Մ.
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ. ՈՐ Է ՅՈՎԵԱՆ ԶԱՏԷ ԵՒ ԿԱՄՐԿԱՊՅԻ
Մ. ԱՍՏՈՒԱՄԱՑՈՒՐԻՆ ԵՒ ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱՑԻՆ.
ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ 1191. ԸՆԹԵՐՑՈՂՔ ԱՍՏՈՒԱՄ Ո-
ՂՈՐՄԻՆ. Նաթանեան, Տեղեկագիր Վրն. Սեր.,
էջ 15—16) :

Բնդհոր՝ զիճ. Սեր. , Հջ 16—17. Նոր Այդ , 1913 , Հջ 101) :

Անապատի հիմնարկութեան բոլոր պարտականքը կը մնան անձանօթ , սակայն Սերաստիայի հին վանքերէն ըլլալ կը թուի : Ասանկաթիւնն անոր մատուցելէն մէկին չինութիւնը Ս. Թաղէսի կը վերադրէ (Նաթանեան , անդ , Հջ 16) : Յայտատարք մը՝ «Գրեցաւ (մատենան) ի ԶԼԳ թմին (1284) ի հայրապետութեան Յակոբայ եւ ի թաղատարութեան Լեւոնի , ի մայրաքաղաքն Սերաստիա , ի ձեռն Ռաբինեայ ի վանս Անապատ կոչեցայ» (Սրտնձաւանց , Թորոս Աղբար , Բ. , Հջ 391) : Երկու դար յետոյ՝ «Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՋԼԳ... ի յերկիրս Սերաստիայ , ի յանապատիս , որ հանդէպ Սերաստիայ է , ձեռամբ Փիլիպպոս Եղիսկոպոսի , ի դրան սուրբ Աստուածածնիս յիշեցէք ի բարին զհայրապետ վանիցս զտէր Խաչատուր արեղայ եւ զեղբայր իւր զՍոգոման արեղայն եւ զմիւս Խաչատուրն» (Սարգիսեան Հ. Բ. , Մայր Յուշակ , Վենետ. , Ա. , Հջ 598) : Քանի մը տարի վերջը՝ 1499ին Խաչատուր արեղան Գանձարան մը կը դրէ՝ «Ի քաղաքս Սերաստիա , ի վանս որ կոչի Անապատ ի դրունս սուրբ Աստուածածնին ի յատաջնարդութեան սուրբ սխախտէր տէր Սոգոմանի եւ տէր (տեառն) Խաչատուրին եւ այլ միարան Եղբարցս» (Հանդ. Ամս. , 1927 , Հջ 316) : Գրիգոր արե-

դան 1543ին «...ի վանդս Դաճառա ի գունն սուրբ Աստուածածնին...» կը գրէ Աւետարան մը (Հանդ. Աժս., 1925, էջ 376—377). իսկ Սարգիս 1616ին՝ «...ի գիւղն, որ կոչի Դաճառա ի գունն սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Կարապետին եւ սուրբ Ստեփաննոսին», կ'արտայայտէ Տօնացոյց մը (Քէշիշեան Հ. Մ., Յուշակ հոյ Ձեռագրաց Ձմմասի, Թ. 407, անտիպ)։ Նոյն անձը մէկ տարի յետագայ (1615ին) կը գրէր Քարապետի մը եւ անոր յիշատակարանին մէջ իր սասցիշին՝ Խաչատուրի մահը կը ծանուցանէր՝ «Արդ գրեցաւ սուրբ գիրքս ի Մարտիրոս ի գիւղն, որ կոչի Դաճառաց րնդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Կարապետին եւ սուրբ Ստեփաննոսի Նախապետին... ի Թաւրանիս Հոյսց Ռաւ Կ'Ի մօին, ի հոյրապետութեան Տեառն Տէր Մէլիքիսեթին...։ Յիշեցէք զՍարգիս երէցս (գծագր)։... Յիշեցէք զսասցիշս իմ զԽաչատուր կրօնաւորն, որ հանգուցեալ է... եւ զարձեալ զաւր Կարապետ կրօնաւորն, որ զԹախտս կոկեց եւ զսուրբ գիրքս եւ գրել... եւս տառել զԱնգրէաս արքեպիսկոպոսն, որ պահեաց զԿարապետ աշակերտն ի քովն, ի սուրբ Նշանն կերակրեց եւ մխիթարեց, որ մինչեւ տառտունն գրուցս...» (Ակիւնեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ. Երեւան, Թ. 973)։

Ընդարձակ յիշատակարանութեան մը մէջ 1636ին կը յիշուի՝ «Մահանէն Լոյսկոպոսն

սուրբ Անուպատի» (Նաթանեան, Տեղադր․
Ընդհր․ զԻճ. Սեր․, էջ 100—106) :

ԺԸ. դարու ստաջին կիսուն Անուպատի
ստաջնորդն էր Յակոբ Սերաստացի վարդապետն,
որ Պալաճի յորջորջուած է (Հանդ․
Ամս․, 1928, էջ 493) : Ծերութեան հե-
տեւանքով վանքը կը լքէ եւ Սերաստիա կը
հաստատուի, սակայն ստանց վանահայրու-
թեան պաշտօնէն հրաժարելու : Այլպէս
վանքը մնայով անհովիտ՝ «սկսաւ քայքայիլ» :
Այն ատեն Սերաստացի սրտցաւ իշխաններ
ներկայանալով Յակոբ վարդապետին ղենքը
կը յարցորեն առաջնորդութենէ հրաժարելու :
Յակոբ անոնց խնդիրքը կը կատարէ, սակայն
բուական մեծ դժուարութեամբ : Իշխանները
դո՛ւ սրտով անոր քովէն կը հեռանան եւ
Ս. Նշանի Առաքել կաթողիկոս ստաջնորդին
«Յանձնեցին... դստրբ Անուպատն ի Սեպ-
տեմբեր 8. թափուր եւ ունայն ի պղեստաց
եւ յանօթից, խաբխալեալ եւ քայքայեալ,
եօթն հարիւր դահեկան պարտեօք» (Դիւան,
Ժ․, էջ 413, հմմտ. եւ Ս. Նշանի վանքը) :
Առաքել ժպտլբղեան բաղձանքը եւ վանքին
օգուտը նկատի ունենալով իրեն վստահուած
պաշտօնն ու պարտականութիւնը յանձն
կ'առնու : Դիտակից է դարձին ծանրու-
թեան, սակայն անյապաղ աշխատանքի կը
լծուի : Անուպատին վերաշինութեան եւ վե-
րանորոգութեան հրամանագիրը բղեչելն կը
հանձնէ եւ 1742 Մայիս 7ին «Կանդնեաց պա-

բխօսն չորջանակի, շինեաց պարթթ ասան-
 րին, որ անկեայ էր և պեղին փայտի ծած-
 կեայ նարպեաց և պտանին, պտտտուտն,
 պամարան, պտտական, նուև պարթթն բո-
 յոր և սոխասկացայց: Շինեաց և պտաջ-
 նարպարան կրկնայարկ պոյ պոյ պեղեցիկ
 սենեկօք, յոյն և ընդարձակ մեծամեծ յու-
 տամարթ և ասաջի նարտ պարակղ և յու-
 տտան և կից նմին մարտոյ յարդի և սե-
 րթ անտանց և ի վերայ նացա սենեակք
 ոխտուտաց, շինեաց և պանտառտն և
 մտան ներքոյ և արաքոյ և կից նմին
 պարձեալ սենեակք ոխտուտաց և ի չա-
 րտակայմն եկեղեցոյն սենեակք մխարանից,
 զոր ի յրման միոյ ամի ասարակաց զշի-
 նուածն ամենայն՝ Վիրտն, Ժ, էջ 411):

Շատ աննպատա պարպաներու մէջ
 կ'ըլլայ Անտպատի շինեակն վերանարպուս
 և սակայն բարերատաօրէն մէկ աարուան մէջ
 յաջոյութեամբ պուի կ'ըլլէ ժողովրդեան
 նախրատուութիւններով և կարոյ վերա-
 կացաներու շնորհի, սրտն էին նարութիւն
 վ. Եւրոպեացի, Կարապետ վ. Կարմր-
 կապի, Սահակ վ. Սահայեցի, Անդրէաս վ.
 Պապտանցի, Թովմաս վ. Սերաստացի, Սաե-
 փանսա վ. Եւրոպեացի և աէր Նիկոլայոյս
 չոգարցի (Անդ, էջ 414—415):

Այս ժամանակէն սկսած Անտպատ Ս.
 Նշտնի ասաջնարգներու իշխանութեան ներ-
 քեւ ոյլ ևս կը մնայ մշտաբար (Վմմ. և

Դիւան, Ժ., էջ 421) և անոնք զայն կը կոչու-
նալ արեն տեղապահներով : Անոնց շարքին
մէջ անուանի է Ս. Նշանի միարան Յարութիւն
Վ. Երկրորդի, որ «հրամանաւ Կարապետ
արքեպիսկոպոսին Ակնեցւոյ եկաց ուրիշ ի
սուրբ Անապատն, արար զպատմութիւն
սկսեալ ի մահուանն անտի Աստուածատուր
արքեպ. Դմրուկ կոչեցելոյ և յառաջնորդու-
թենն Առաքել արքեպիսկոպոսի մինչեւ
ցփախան իւր և հասեալ յասորս ծերու-
թեան հանդեալ ի Քրիստոս և թաղեցաւ ի
փանս սրբոյ Անապատին ի հիւսիսակողմն
գրան սուճարին և շիրիմ նորա հաւասար
յտատկին» (Դիւան, Ժ., էջ 419) : Յարութիւն
փարպապետը 1759ին շինել կու տայ Անա-
պատի բեմի «ծաղկեալ շարինքը» (Անդ,
էջ 419) : Անկէ 50 տարի յետոյ, 1809ին Յով-
հաննէս Բ. եղ. ի (Սեբաստիայի) օրով Անա-
պատի ուրիշ էր Աեւտիք փարպապետը (Դի-
ւան, Ժ., էջ 429) :

Անապատը երբեմն ունեցած է բուսական
չափ կալուած և հարստութիւն (Նաթա-
նեան, Տեղ. Սեբ., էջ 19) : Նոյնը կը հաս-
նատէ Արշակ աւագ Սարկաւազ Միհրդա-
տեանց, որուն ձեռագիրը մէկ գրութիւնը.
— քանի մը թուղթ — Անապատի մասին աշ-
քիտ ասջեւը կրած է : Փամանակ մը Անա-
պատ սրբանոցի վերածուած է (Նոր Այդ,
1913, էջ 101) :

ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԱՆՔԸ

Կը դանդաղէր Դուդաճարի վրայ, Գրիգոր-
ունի գիւղին մօտերը. տւերակ (Սրուանձ-
ունանց, Թորոս Աղբար, Ա., էջ 166, Պա-
լեան, Հայ Վանօրայք, Ա., էջ 115—116.
Բիւզանդիան, 1900, Թ. 1264) :

ԴԵՒՈՅԱՆ Ս. ԳԵՈՐԳԻ ՎԱՆՔԸ

Սերաստիայէն առաք ժամ եւ Զատնայ
գիւղաքաղաքէն մէկ ժամ հեռու, Ալիս դետի
ձախակողմը, Խօնասար կամ Պետրոսի կամ
Տէվէսէ գիւղին մէջ կանոնաւոր է Ս. Գեորգի
վանքը (Բիւզանդիոն, 1900, Թ. 1264), որ
նմանապէս կոչուած է Տեւօծի, Դեւօձայի
Դեւօձկայի, Դեւոցայ, Տայօցայի, Տէվէկ-
սէի, Տէվէսէկի եւ Տէվէրէկի Ս. Գեորգայ
վանք (Պալեան, Հայ Վանօրայք, Ա., էջ 120) :
Տէվէկսէի կամ Տեւեկսէյի ապատարանն է
Դեւօձա, Դեւոցա կամ Տեւու, որ ուանդու-
թեան համաձայն ի սկզբանէ այսպէս կոչուած
է զեւօձի մը պատճառով. «Աւանդաբար
կ'ըսուի թէ ժամանակաւ մօտերը բնակող
զեւօձ մը ժամանակ ժամանակ վանքին նա-
խընդհանրէր եւ տուար ու մարդ յափշտակելով
կը յափէ եղեր եւ որ վանքին վանահայրներէն
միայն հրաշխւին քար կտրեր է. ցարդ ցայց
կու տան քարացեալ այդ մետցարդը, որ ար-

դարեւ հսկայ միջադէպ մը կը նմանի» (Նոր Այդ, 1913, էջ 123—124, հմմտ. և Ռուսական, 1900, թ. 1264, Պալեան, Հայ Վանորայք, Ա., էջ 121)։ Կամ Հ. Խնճիճեանի խօսքերով՝ «Յայսմ մայրի ասէն հայածեալ սրբոյն Գէորգայ զգեւս, յայնմանէ կոչեցաւ տեղին Դեւոց (Դեւոցա), իբրեւ տեղի զիւաց» (Նոր Հայաստան, էջ 288)։

Առաջին անգամ Ս. Գէորգի մանքը 1350ին կը յիշուի (հմմտ. Ս. Նշանի մանքը)։ Ապա դարեր յետոյ (1533) կը տեսնենք Հայրապետ արեղան, որ կը նահատակուի՝ «Ի թուին ՋԶԻ յետ բազում բանտից եւ ամենայնաց մասն ի Քրիստոս Յիսուս հաւատաց Տեւոցայ մանուց մխարան Հայրապետ արեղայն հրով սղջակիղեալ կատարի»² (Դիւան, Ժ., էջ 395, Առաքել Դաւրիժ. Պատմ., էջ 630, Գր. Դաւանադցի, Ժամանակագրութիւն, էջ 6)։

Ինչպէս կը տեսնուի պարզապէս Տեւոցա³ մանք գրուած է ասանց Ս. Գէորգի յանձնումի։ Նոյն դարուն վերջերք՝ Ս. Գէորգի սուաջնորդն է Մկրտիչ եպիսկոպոս և միտ-

² «Տէմու մանից Հա(յ)րապետ արեղան երեցին» (Տաշեան Հ. Ե., Մայր Յուշակ, էջ 871)։ Ձեռագրի մը մէջ կայ՝ «Վկայարանութիւն Հարապետ արեղային, Ասց էր ի Սերաստիոյ ի Տեղոցայոյ սուրբ Գորգու մանացն (Ակինեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ., 1522, Բերին)։

³ Տեւոցա դիւղը կը յիշուի ուրիշ սուրբերու յիշատակութեամբ և կամ անանց նուիրուած սրբափայրերով (Ս. Աստուածածին, Ս. Լուսաւորիչ, [Ս. Փրկիչ] և Ս. Թէոդորոս կամ Ս. Թորոս, հմմտ. Հանգէս Ամսորեայ, 1914, էջ 585 և 1926, էջ 476)։

բաններէն են Ալեքսանտր Է. Յովհաննէս (Դիւան, Ժ., էջ 400) : Մկրտիչ կը յիշուի զԷս 1640ին (Նաթանեան, Տեղեկացիր Վրճ. Աւբ., էջ 102. Հմմտ. Է. Դիւան, Ժ., էջ 400) :

Ս. Գէորգի վանահայրերէն եղած է նմանապէս Աբէլ Լոյսեկոպոս Էջնիչի՝ իրացի, որուն մասին ընդարձակ գրութիւն մը ունի Հ. Դր. Գալէմբարեան (Հմմտ. Հանդ. Ամս. 1914, էջ 583—594 կամ Կենսագրութիւններ երկու Պատրիարքներու . . ., Ս., Վենետիկ 1915, էջ 235) : Նա կը վայելէ «Էս Էս Աբէլ վարդապետ», որ այժմուս նստեալ կամ ի Դեփոցայ վանս արքայն Գէորգայ գերտօմարին» (անդ, էջ 593) :

Սիմէոն Կաթողիկոսի հրահանգին համեմատ 1747ին Սեբաստիայի Յակոբ Բ. արքեպիսկոպոսը Սեբաստիայի շատ մը վանքերու ընդհանրական տաջնորդ կը նշանակուի (Դիւան, Ժ., էջ 420), որով անոր իրաւաստութեան կ'ենթարկուի նաեւ Ս. Գէորգ : Անիկա հին տեղապահ կը կարգէ Մկրտիչ Վրճիթիկեան, որ իր պաշտօնը խզճմտօրէն կատարելու հետամուտ չ'ըլլար, մանաւանդ թէ վանքին անկումի պատճառ կ'ըլլայ Է. Էրր Պոյիս կ'անցնի՝ «Իր բնականօրէն գրաւեցին վանքը, կ'ստանին արդիւնքը Է. վանքին տեւրման հոգ չէին տաներ» (Աղեքսանդրեան Ս. Վ., Պատմութիւն ականատար քուդաքին Սեբաստիայ, Վենետիկ 1911, էջ 212—213) :

Գուցէ Բաթիկեան հետք Պոյիս աւարած ըլլայ խորանի այն գոյնոցը, զոր Հ. Գալէմ-

քեարեանն այն տեղ կը տեսնէ եւ որուն վրայ
 դրուած է՝ «Յիշատակ է կոկնոջս հասարակ
 ժողովրդեանն եւ համայն ննջեցելոցն ի դունն
 Դեմոքրոս Սարր Գէորգին ծնամբ Դավթիթի
 սրդի Յակոբին ՌԻԼԳին» (1784. Հանդ.՝
 Աժս., 1914. էջ 585) :

Սրտանձտեանց իր օրովր Ս. Գէորգ ար-
 ցէն Սերաստիայի աւերակ վանքերէն պիտէ
 (Թորոս Աղբ., Ա., էջ 116) : Թերեւս Բաթի-
 կեաններն երկարատեւ անոր անհաղ ուէր ար-
 քականն եղած ըլլան եւ Սերաստիայի աստղ-
 նորդները կա՛մ չեն կրցած կա՛մ չեն յօժա-
 րած անոր վերականգնումով պրազելու (Նա-
 թանեան, Տեղ. Վիճ. Սեր., էջ 114) :

5.

Ս. ԹԻԼԳԱՆՈՐԻ ՎԱՆՔԸ

Ս. Գէորգ վանքի մերձ, Զատայ պալատ-
 քաղաքի մօտերը, Սերաստիայէն ասարձ Ժամ
 հասու, բլուրի մը վրայ հիմնուած է Ս. Թա-
 տար անունով վանք մը, որ ուսանդութեան
 համեմատ ժամանակին շատ հաշակ հանած է,
 մինչ պրաւոր տեղեկութիւններ կը պակսին :
 Երկար ատեն աւերակ կը մնայ, թէ ի՛նչ
 պարագաներու ներքեւ՝ կ'անդիտանանք, մին-
 չեւ որ 1889ին Սերաստիայի Պետրոս արքե-
 պիսկոպոսն եւ Մովսէս Մուրատեան դայն կը
 վերանորոգեն : Հոս 1912ին կը թաղուի Մով-

սկս վարդապետ, որ Ս. Հրեշտակապետի վանահայրն էր:

Ունեցեր է բաւական կալուած և հող (Պալեան, Հայ. Վանօրայք, Լե., էջ 120. Բիւրանդիան, 1900. Թ. 1264 և Նոր Լիպ, 1913. էջ 124):

6.

Ս. ԽԻՐՈՒՄՅՈՒՆՆԻ ՎԱՆՔԻ:

Բաւաւանն Մանկունք վանքէն բաւական հետո՝ գէղի հարաւ, Լիխի մօտերը բարձրացած էր Ս. Թորոտի կամ Սրբ. Թրախի վանքը, որ Լէնկթիմուրի հրամանով կործանուած է (Պալեան, Հայ. Վանօրայք, Լե., էջ 122. Նաթանեան, Տեղ. Վրճ. Սեր., էջ 144. հմտ. և Դեւոցոյ Ս. Գէորգ վանքը):

7.

Ս. ԼՈՒՍՈՒՍԻՍԻՍԻ ՎԱՆՔԻ:

Սերասարայի վարացի շարաթացած վանքերէն, տեղն անդամ անձանօթ. գուցէ Ս. Սարգիս Լիւկեցոյն մօտ (Պալեան, Հայ. Վանօրայք, Լե., էջ 113—114 և Բիւրանդիան,

Սրբ. Թրախի վանք ազատագրումն է Ս. Թրախի, վանն զի Լէնկթիմուրի որէն հալածուած ժողովուրդը՝ «չանկարծ ազատեաներու մեռափոխուելով գործիքէն սկսեր է թաշիր-արաղասաց» (Մահակ-Մեարաց, Հայան Տարեցոյցը, Հայկական վերածնունդ, Կ. Պոլիս 1913. էջ 300):

1900, № 1066) : «Ի գործ Ս. Լուսաւորչին» 1505ին կը գրուի Սուղմասարուն մը (Հանդ. ԱժՏ., 1924, էջ 119), իսկ յիսուն տարի յետոյ՝ 1555ին Ճուշոց մը կը գրուի՝ «Ի գրունտ սուրբ Լուսաւորչին եւ սուրբ Քոստաներն» (Հանդ. ԱժՏ., 1926, էջ 336) : Բաւական վերջը՝ 1571ին Սերասախոյի մէջ Սակեփորիկ մը կը գրուի՝ «Բնդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Լուսաւորչին» (Տաշեան, Մայր Յուշակ, էջ 1005) . եւ 1576ին՝ «Բնդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Լուսաւորչին եւ սուրբ Կարապետին եւ սուրբ Քոստանիցն» կը գրուի Աւետարան մը (Հանդ. ԱժՏ., 1925, էջ 470) :

Քանի մը տարի յետոյ 1592ին՝ «Թոփին Խեղ Աւետարան տաճիկն չարեցաւ՝ առաւ գոսրը Լուսաւորչի վանքն» (Տաշեան Հ. Թ., Մայր Յուշ. Վիենն., էջ 870) : Այս պարագայէն, հաւանօրէն, ինչպէս Յովհաննէս Սերասախոյի գրութենէն ալ հասկնալի է, հանդիպած բլլալու է՝ 1593ին, եւ այն թերեւս ունի տարւոյն վերջերը, որովհետեւ 1593ին ժամացրքի մը յիշատակարանին մէջ (որուած 1593ին) կը կարդանք՝ «Ի քաղաքն Սերասախոյ ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին եւ սուրբ Աստուածամօր եւ այլ բաղձահաւաք որբոցս» (Տաշեան Հ. Թ., Մայր Յուշ. Վիենն., էջ 518) : Այդ թուականէն յետոյ Ս. Լուսաւորչի յիշատակութիւն ինձ անծանօթ է եւ այն շատ ընտանի, վասն զի՝ «Զեկե-

զեցին սուրբ Լուսաւորչին ասին ի ձեռաց
մերոց եւ արարին իւրեանց մզկիթ» (Դիւան,
Ժ., էջ 397—398. Նմամ. նաեւ Սրտանձ-
ուանց, Թարսս Աղբար, Ա., էջ 155):

8.

ԵՐԱՆՆԵՆԻՏԻՒՐ ԿԱՐԻ ԵՆԴՐԱԿԱՏԱԿՈՒ Ի. ԱՍՏՈՒԼԱՅԻՄՈՒՆՆԵՐՆԵՐ
ՎԱՆԵՐՆԵՐ

Անուշաճամ աղբիւրներով եւ անոթա-
րար կլիմայով օժտուած այս վանքը Սերտո-
տիայի արեւմտեան կողմը՝ Մայրաղամի՝⁶
վարի ծայրը կառուցուած է: Սրտանձուանց
կը դրէ՝ «Այս վանքը Խնդրակատար կ'անուո-
նեն ամանք իբր թէ սեղեղով Խնդրակատարն,
բայց կ'երևի թէ կը սխալին, նա ուրիշ նշա-
նակութիւն ունենալու է, ինչպէս որ Տաճիկ-
ներն ալ կ'անուանեն Խույ քէսէն քիլիսէ»
(Թարսս Աղբար, Ա., էջ 165, Նմամ. եւ Նա-
թանեան, Տեղ. Վիճ. Սեր., էջ 143): Բայց
զիտել կու տամ որ՝ այս վանքը Խնդրակա-
տար անունով քանի մը անգամ յիշուած է
(Նմամ. վարը): Այն վանքին մատուոր
Ս. Աստուածածնի նախընտրուած է: Միաբան-
ներու սենեակները նսրողութենէ յետոյ սր-
բերու յուկացուած են (Պալեսին, Հայ Վանո-

⁶ Մայրաղամի ժայռերուն մէջ կայ «Աստուածածնի
ձեռքի մազարայ» անուն ուխտասեղի մը, որ կրնայ
անորոշութեանք եղած ըլլալ (Պալեսին, Հայ Վանոց,
Ա., էջ 122):

բայք, Ա., էջ 114 և Բիւզանդիան, 1900, Թ. 1264 և 1906, Թ. 2983) :

Խնդրակատարի հիմնարկութեան պատմութիւնը մեր ձեռքը չէ հասած : 1635ին կը յիշատակուի «Յովհաննէս Լալիսկոպոս Խնդրակատարու», որ կրնայ Լեթապրեյ տայ թէ՛ այդ ժամանակը վանքը բաւական լաւ վիճակ ունեցած է, որ հին բարձրաստիճան մը կը նստէր (Դիւան, Ժ., էջ 101) : Այդ շրջանին Աստուածաշունչի մը արտադրութիւնը կ'ըլլայ «ի հայրապետութեան աշակերտիս իմոյ Ալեքսիանոս Երիցու ի դստն Խնդրակատար սուրբ Աստուածածնին» (Նաթանեան, Տեղ. Վիճ. Սեր., էջ 100—106) : Սիմէոն Նրեւանցին 1779ին նախքան Արմատնցին կը նշանակէ սոսընարդ «Խնդրակատար սուրբ Աստուածածնի» (Դիւան, Ժ., էջ 421) ⁷ :

9.

Ս. ՀՐԵՇՏԱՅԱՆՔԻՍ ԲԱՆԴՐԷ

Սերաստիոյէն հինգ՝ վեց ժամ հետո, Աղասու՝ կամ Տուգասար (Եւ կամ Թուղլա-

⁷ Հ. Ինճիճեան իր տրամբը գիտէր վանքը «անհետ լեայ» իսկ Էկեղեցին դեռ կանգունն (Նոր Հայաստան, էջ 283) : Սիրուած ուխտաւոյցը Եղած է : Իր հոգեբուն թուրքերը տիրացած (Բիւզանդիան, 1906, Թ. 2983; և Նոր Այդ., 1913, էջ 122) :

⁸ 1687ին գրուած յիշատակագրութեան մը մէջ կ'ոյ՛ «Սրբղէս և Գեղք (Զաղք) Կուչեցեայ գեղն թաղանեցին ի դուռնն Սերաստիոյ, ուր վանքն իսկ է Հրեշ-

տար) զիւղին մերձ՝ լեռնակի մը բարձրագանդակին վրայ կանգնած է Ս. Հրեշտակապետի վանքը (Պոլեան, Հայ վանքայք, Ա., էջ 116, Բիւզանդիան, 1900, Թ. 1264)։ Սենի րուական թուով կրկնայարկ ակնեակներ և և բերք տաճար՝ նուիրուած Ս. Հրեշտակապետներու, Ս. Կարապետի և Ս. Աստուածածնի։ Առաջին երկուքը խաչաձև ևն։ Պոլեան (Հայ վանքայք, Ա., էջ 116) և Սրուանձուտանց (Թորոս Աղբար, Ա., էջ 82) մէկ տաճար կը նշանակեն և ոյն փոքր, բայց սիրուն։

Վանքին արևմտեան կողմը՝ բնորի մը վրայ 1871ին կը յայանաին Ս. Պահարինեանց նշխարները՝ չեռեւեալ յիշատակադրութեամբ՝ «Այս նահատակք, որ կատարեցան որով վասն Գրիստոսի՝ Ռատիոս և Պահարինէ, Տեկիկ և Մամիդէ և Կան յայտակարէ ի ձեռն սուրբ վարդապետի Բարոյի ՍԷՁ» (1187, չմմտ. Աճասեան, Հայ նոր վկաներ, էջ 12—22, Սրուանձուտանց, Թորոս Աղբար, Ա., էջ 182—183, Համբարձումեան, Գիւղարտարչ, Պարիս 1924, էջ 57 և Նոր Այդ, 1913, էջ 123)։ Վանքը պարսպապատ է և ամուսած զոյգ զոներով (նախանեան, Տեղ. վիճ. Սեր., էջ 62)։

տակապետաց (Արարատ, 1888, էջ 487)։ Գոյլ Բայ՝ Աղդ (Բնիկեան, Նոր Հայաստան, էջ 288) կամ Աղար (Սրուանձուտանց, Թորոս Աղբար, Ա., էջ 172, չմմտ. Էփրիկեան, Բնաշխ. Բառարան, Ա., էջ 11 և Նոր Այդ, 1913, էջ 123)։

— — — — —
— — — — —

Ս. Հրեշտակապետի վանքը հասնակա-
նորէն Սերստայի հին վանքերէն բոլոր¹⁹,
թէպէտ սնոր հիմնադրութեան պարագաները
մշուշի մէջ են: Յանձն չի թէ 1176ին կանդ-
նուած էր Ս. Հրեշտակապետի եկեղեցին²⁰
և 1187ին հան կր գրուէին Գաւարինեանց մու-
սունքները: Ինչ պնդէս կր թուի թէ 1176ին
յուսաջ Ս. Հրեշտակապետի կամ Ջուրապե-
տաց եկեղեցին արդէն շինուած էր, իսկ
վանքը կամ սնոր շրջակայ բնակարանները
(միաբաններու համար) շատ վերջ կանդ-
նուած են:

Արդէն 1176ին գրուած յիշատակարանի
մը մէջ կր կարգանք՝ «Անտի վեցհարի բարդի
քաներարդի և հինգերարդի գրեցաւ յու-
սայեցած տաւս՝ առաւուածային սուրբ տաւա-
րանս՝ ձեռամբ Կոստանդիայ մեղապարտի՝
անպիտան կրանաւորի յամենայն սուրբնակ
ի դատարիս Սերստայի, ի բարձրադիտակ
և պաշտահայեաց անապատին, ի յերինս Աղ-
տից, յարամ՝ ձեռնարկեալ են երկու եկեղե-
ցիք պայծաւք և հաշտայիք նման երկնից
յուսաւորացն, կուշեցեալ մին յանուն Ջու-
րապետացն, ուր և տարաւցաւ ի նմա

¹⁹ Սիմէոն Լեւոնցի կր գրէ՝ «Եւ տաւրն մի նա-
նապարհ փոստար եկեղեցի մի վանք Հրեշտակապե-
տան, որ սնի երեք վանք և վարպալեա մի Սիւ-
րիսի խաւարք» (Աղիքեան Հ. ն., Սիմէոն գրքի
Լեւոնցու պեղորութիւն, Տարեգրութիւն և Յիշատա-
կարանք, Վիեննա 1828, էջ 188):

²⁰ Մատաւր իրեւ թէ հիմնուած բոլոր ներսէս
Սիւնին (նախնական, Տեղ. Ընդհ. Վիճ. Սերս., էջ 62),
իսկ վանքը՝ Սենեքերթէն (նոր Աղյ., 1917, էջ 127):

41383-68

և Ժիւս յանուն Հայրապետին Նիկիոյացոսի, ի խնդրոյ այդ ոմն արքեպիսկոպոսի և քրիստոսաւոր նման Կուսնէյիւսի Հայրապետին (Հարիւրապետին), որոյ անուն Առաքեալ յորջորջէր, հանդերձ պուղակցաւ իւրով Մանդուկ (Մանդուկի) և էին սոքա անուանիք և Երեւելիք առ ամենեւին ստաջի պատարարոց և իշխանից շնորհին Աստուծոյ, ոչ պոյով նոցա դաւակա եղին աւետարանս ի յիշատակ . . . » (Մաղապիեայ Աւետարան Ս. Յովհաննէս վանքի ի Տարուն, յիշատակարանիս արտադրութիւնը Գեղամին է, բայց համա. և Բիւզանդիոն, 1907, թ. 3159 և Պալեան, Հոյ Վանօրայք, Ա., էջ 119) :

Այս յիշատակադրութենէն վերջ Երկարատեւ յառթիւն : 1453ին Կիւրեղ կը կազմէ Աստուածաշունչ մը որուն հանդիպած է «ի սուրբ անապատս սրբոց Հրեշտակապետաց» (Հանդ. Ամս., 1923, էջ 71), իսկ 1487ին դրուած Աւետարան մը Շահամիտ կը գնէ՝ «յիշատակի ի դուռն սուրբ Հրեշտակապետին» (Հանդ. Ամս., 1925, էջ 264) : Գրեթէ դար մը վերջը՝ 1593ին կը յիշուի Յովհաննէս ասաջնորդը, որ Պետրոս Եպիսկոպոսի հետ կը յաջոյի Ս. Սարգսի փոքրիկ մատուռը բանալ (Դիւան, Ժ., էջ 399—400) :

Յովհաննէսի մասին սինիս սա կարեւոր յիշատակադրութիւնը՝ «... Յանձաքսոյ Եղեւոյսմ հոգեկից տառիս... (ՄԼԿնութիւն ԺԲ. Մարդարէից) Երեցս Երանեալ տիկեբայոյս և սլայծաւ ջահն Եկեղեցոյ գեղեցիկ և

շապցրաձայն առարական անասյաթի Յովանէս
քաջ հոգևորն, որ ետ դրել զսա իւր յիշատակ
յաւիտենական և ծնաւդաց իւրոց հաւրն Յա-
կոբին, որ փոխեալ է առ Քրիստոս և մարն
Քամամին և եղբարն փոխեալ առ Աստուած
Յախիճանին և միւս եղբարն պարոն Խոջոյ
Առաքելին և նորարոյրոջ իւրեւ զծագիկ
ծաղկեալ որդւոցն Խոջոյ Յակոբին և Սար-
գիսին և զեռարուսիկ Սաֆարին . . . ի վայե-
լումն Յովանէս վարժապետին և ի վարժ
կրթութեան աշակերտեալ մանկանց իւրոց . . .
որ ժողովեալ կան իւրումն համայնարանի
և ծարախ են բանին կենաց . . . Այդ եղև
դրաւ դշուիթեան սորա ի շրջակայութեան
հայկազան տումարի ՌՈՂ (կարգալ՝ ՌՈՂ)
ի պտոն և անբարի և վշտաշատ ժամանակի
որ Երեքուն և տատանեալ կայ ազգս քրիս-
տոնէից ի ձեռն այլապեւաց և անիրաւ պա-
հանջողաց, դրեալ ձեռամբ յայնամեղ և ա-
նարհեատ և փծուն դշի Ալիքսիանոս պալի
ի քաղաքն Սևաթաթիա ընդ հովանեաւ Երկնա-
հանգէս մեծարոյս զԵրաշոճակ սուրբ ուխ-
տիս սուրբ Հրեշտակապետ կոչեցեալ հրեշ-
տակարնակ մենաստանիս . . . յստաջնորդու-
թեան սուրբ ուխտիս Ռփաննէս վարդապետին
սորին ստացողին, զոր (?) այժմ է ի սպասուե-
րութիւն սուրբ ուխտիս . . .» (Macler, Notices
de manuscrits arméniens vus dans quelques
Bibl. de l'Europe centr., Paris 1913, էջ 28—29 .
Կրչադ իր Ալիքսիանոս 1600 ին կր դրէ ուրիշ Զե-
ռադիւր մը, որուն մէջ պարձեալ Յովհաննէսի

Կրօնատալից յիշատակաւթիւնը կ'ընէ՝ «Արդ
 եղև Կրաւ Կրչութեան սարա ի խուականու-
 թեանս Թիկթ (1640)՝ ձեռամբ Կիցուն եւ ա-
 նարհետ Ալեքսիանոս Կոյրի Անթրոյցոյ ընդ
 հովանեաւ . . . սուրբ ուխտիս Յովանէս քաջ
 բարունասկտի ստացողի Կրացս այս եւ Մեյ-
 քիսէթ Եպիսկոպոսի՝ աշակերտի սարին եւ
 Կտէր Դանիէլ Հօրեղորորոյի վարդապետին
 եւ աշակերտ յիշեցէք ի Տէր եւ Կամենայն ա-
 շակերտեալ մանկանսն՝ Կտէր Յակոբ Հայնա-
 սէրն եւ ԿՄեյքիսէթ Եպիսկոպոսն եւ Կտէր
 Դանիէլն եւ ԿՊաւղոս Եպիսկոպոսն եւ ԿՎա-
 ֆայի տէր Մեսրոպ շնորհաւք Կարդարեալն :
 Արդ եւ Ես . . . Ալեքսիանոս , որ եմ յերկրէ
 Դերմանիկոյ , որ է Անթաղ եւ Եկի պան-
 Կրխտարար եւ ընակեցայ ի Մերատախա սո-
 սոս Հօրեղորորոյոյ իմոյ տէր Յոհանէս
 վարդապետի եւ էի զարիւյ եւ տրամեալ
 ոյսով . . . : Վասն որոյ աղաշեմ յիշել . . .
 ԿԱլեքսիանոս եւ զՀայրն իմ ԿՎարդան Կւ
 Կմայրն իմ ԿՓաշուկն եւ ԿԵրայրքն իմ Կտէր
 Դանիէլն եւ Կտէր Մարդիս . . . Դարձեալ յի-
 շեցէք զուսուցիչն իմ Կտէր Մարտիրոս Հի-
 ցանցի ըստատուն հայկապ(ե)ան աղղին եւ
 պարծանք եւ պարիսոյ աղղիս մեր : Յիշեցէք
 ի Քրիստոս եւ ԿԵրայրութիւնս իմ ԿՅակոբ
 Կսյիրն որ ի մի կրթարանէ յետ ուսաք զար-
 հետ Կրչութեան եւ Կրեցի զոյս Մեկնիչս
 եւ մեղաւոր Ալեքսիանոս եւ համշիրակ Կյ-
 րայրն իմ Յակոբ Կսյիրն Կրեաց Կքաղուածոյս
 Գործոց Առաքելոց» (Ակինեան , Հաւաք. Յի-

չատ. էջմ. 1399, Մեկնութիւն Գէորգ Լամբրոսնացոյ. Նմմտ. Կարենեան, Յուց. էջմ. թ. 1338) :

Նոյն թուականին Սեբաստիայի մէջ «...ի վանս Հրեշտակապետի Կուէցեալ, ատաջնորդութեան սխտիս և, վերադիտոցի Սեփառախանս նահանգիս Յովհաննէս քաջ բարունապետին» Յակոբ Ձեռագիր մը կը գրէ, որ Անտոնեան Հայրերու մօտ էր Պոլսոյ մէջ (Աղիւնեան, Հաւաք. Յիշատ. 1600) :

Տէր Մեղիթալիս Լոյիսկոսոսին ատաջնորդութեան ժամանակը 1619ին՝ «ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի» Աւետարան մը կը գրուի (Հանդ. Ամս., 1925, էջ 475) :

1632ին կը մեռնի Յովհաննէս Կաթողիկոսին աշակերտը, որ Հրեշտակապետի վանքին երկարամեւ ատաջնորդութիւն կ'ընէ և անոր համար նպաստ կը հաւաքէ (Գր. Դարանայցի, Փամանակադրութիւն, էջ 323) :

Իսկ 1636ին ատաջնորդ կը յիշուի Նիկողայոս Լոյիսկոսոս (Դիւան, Ժ., էջ 401 և Նաթանեան, Տեղ. Սեր. Վիճ., էջ 100) :

Այդու ատաջնորդ կ'ըլլոյ Պետրոս, որ 1659ին Աւետարան մը կը գրէ : Նա 1651ին ուրիշ Աւետարան մը Ս. Հրեշտակապետի մէջ կը գրէր, երբ դեռ սարկաւադ էր (Հանդ. Ամս., 1925, էջ 575, 1926, էջ 546) :

Անկէ յատաջ — 1652ին — կը գրուի զեռ ուրիշ Աւետարան մը «Ձեռամբ սուտանուն տէր Յովակիմի, ի պատան Սեբաստիու, ի

դիւզն, որ կոչի Աղա¹⁾ ի դստն Ս. Կարապետին եւ սուրբ Հրեշտակապետին ի յառաջնորդութեան աչք թաշատուր բարանապետին» (Սեկեան Հ. Հ., Մայր Յուշ. Հայ. Զեռ. Մատ. Մխիթ. ի Վիկննա, Բ., Թ. Տ41 (Հին Թիւ 935), էջ 564), անտիպ) : Հետեւաբար Պետրոսէն յառաջ վանքին վարչութեան ղեկը թաշատուրի ձեռքն էր :

Մէկ տարի յետոյ — 1653ին — «Ի սուրբ ուխտն Հրեշտակապետի» Շնորհալիի Մատթէոսի մէկնութիւնը կը դրուի (Մքրատեան, Գեղարքունիք, էջ 406, Ամատունի, Յուշ. Հայ. Զեռ. Սեւանայ, Թ. 71, ինչպէս եւ Մատ. Յուշ. Հայ. Զեռ. Սեւանայ, էջ 23) :

Գրեթէ կէս դարու յաւթենէ յետոյ 1705ին Ս. Հրեշտակապետի առաջնորդ կը դանենք Աստուածատուր եպիսկոպոսը (Դիւան, Ժ., էջ 406, Հմմտ. եւ Հանդէս Ամսօքեայ, 1928, էջ 493), որուն գործունէութեան մասին հետեւեալ կարեւոր տույն ունինք. «Մրադրեցաւ Բժշկարան դիրզս ձեռամբ Աստուածատուր վարդապետի սրդի, Մաթուսայոյ գպիրս, Սերատարան յետոյ, որ յետոյ եղեւ շնորհիւն Աստուծոյ արքեպիսկոպոս եւ առաջնորդ Լուսաբերանից (?) սրբոց Հրեշտակապետաց մենաստանին Թճէ. որ յատուրս նորա եղեւ նորոգումն համանդամայն ներքոյ եւ արտաքոյ շքնադ եւ զարմանալի, սրբատաշ եւ կրաշաղայ,

¹⁾ Հմմտ. ձեռ. Տ:

կամարակապ տաճարօք և կմբեթայարկ բարձրահայեաց խորանօք և ասյահով պարսյա-սիւք բաղմօք, որ ոչ պոյր յառաջ, ի թուին ՌՃՀԸ» (Սիրմէկան, Յուց. հայ. Ձեռ. Հոյկ, Բ., էջ 42) :

Թէպէտ այս շինարարական պրծունէութիւնը Աստուածատուրի կը վերադրուի, սակայն իրականին անոր սրբայն Եղիազար տաջնորդ վարդապետին է, որ հօրք ձերութեան ասէն սկսած է և ասոյ աւարտած : Եղիազարի մօտին Յովհաննէս Սերաստային կը պրէ՝ «Ի սոյն ժամանակի նստէր ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի ուրոյն տաջնորդութեամբ Սերաստայի Աստուածատուրի վարդապետի սրբի Եղիազար վարդապետն՝ այր վեհանձն և ճոռմարան, սա ի նախանձ բարի շարժեալ և խորհրդակցութեամբ Առաքել Լայիսկոյոսի և տրերել զհրամանս զիր յարքունուստ և սկսաւ շինել զվանս սուրբ Հրեշտակապետի Յունիս 3 և նորուց ցանց պլմրէթ, պտանիսն և պորմունսն, սպիտակացոյց և ցմէջն և կանպնեաց զերկուս սեպան յաջմէ և յահեկէ, որ ոչ պոյր, շինեաց և ժամատունս և տնտեսատունս և առանձին սենեակս բոյոր միարանից և սխտաւորաց և տեղիք տնտեսոց և ծածկ կերակրոց և ի յրման ամին 1731 կատարեցաւ շինուածք ամենայն» (Դիւան, Ժ., էջ 412) : Բնական էր որ այսքան նորոգութիւններու համար զրամ հարկաւոր ըլլար : Թէև քաղաքացիներն ու շրջակայքի զիւղացիութիւնն

իրենց նիւթական ռեպուտացիոն ինքն գրանար, սակայն վանքը պարտքի տակ կը մնայ : Բայց Լեւոնդար աննկուն է, անցնելով Կ. Պոլիս կը յաջողի ոչ թէ՛ միայն պարտքերը վճարել, այլ եւ «բազում սակեղէն եւ արծաթեղէն դարպասք եւ յիշատակօք պարձաւ եւ եկն ի վանս իւր» (Դիւան, Ժ., էջ 412—413) : Լեւոնդար վերջէն Ս. Նշանի տաաջնորդ կ'ընտրուի եւ զեղ ի տեղի իւրում ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի գթսն իւր պէտաւաճատուր վարդապետ» (Դիւան, Ժ., էջ 414) :

Այս Բնակար Արմատնցին յատուկէն կը նշանակուի նաեւ տաաջնորդ Ս. Հրեշտակապետի եւ նա՛ ճնորդեաց վանս Ս. Հրեշտակապետի, պարտքին պարխոյն մեծ սրահին եւ զերկու կարգ սխաւարաց՝ 19 սենեկօք ըստբովմբ եւ ի ներքոյ նոցին գտեղիս տնտանոց եւ երկփեղկեան դրան կողմի սլաքիսոյն ըստբ փակայ եւ խախտեայ տեղիան մենաստանին նորոյեաց՝ իբրեւ երեքուն քսակ դրամս ծախելով ի նմա» (Դիւան, Ժ., էջ 421) :

Այս շրջանէն սկսած Հրեշտակապետի վանքը Ս. Նշանի կամ Սերասախոյի տաաջնորդին իրաւասութեան կ'ենթարկուի (Դիւան, Ժ., էջ 421) :

Գուցէ Արէլ Եղիսկոպոս եկնիշէիբցին ժամանակ մը վանահայրութիւն ըրած ըլլայ նաեւ Հրեշտակապետի վանքին, որ 1782ին Բազման Կիրօնցին քահանայ կը ձեռնադրէ

(Հմմտ. Ազգ. քսանդրեան, Պատմութիւն ակա-
նուոր քաղաքին Սերաստիոյ, Վենետիկ 1911,
էջ 324 եւ Հանդ. Ամս., 1914, էջ 594) :

1809ին կը յիշուի՝ «Սուրբ Հրեշտակա-
պետի սէկոյ Բարութիւն վարդապետ» (Դի-
ւան, Ժ., էջ 429) :

1887ին փոխ վանահայր եղած է Սոփակս
վարդապետ, որ թէեւ վանքին վերանորոյտ-
իւնն է ծաղկումին համար ֆանք չէ խնայած,
սակոյն շնորհէ գրկուած է եւ թողաւ
Ս. Թաղատուր վանքի մէջ (Պալեան, Հայ Վա-
նորայք, Ա., էջ 118) :

Սուրբ Հրեշտակապետի վանքը սիրուած
սխտասեղի եղած է (Համարաձեռնեան,
Դիւանաշարհ, Պարիս 1927, էջ 57—59) եւ
սեղեցած է ս. տրամագրութիւն բրած շառ-
մը կալուածներու վրայ : Նաեւ հարուստ
եղած է եկեղեցական անօթներով, զգեստնե-
րով, եւ ձեռագիր մատենաներով, որոնք
այդա Ս. Նշան կը փոխադրուին (Նաթանեան,
Տեղեկագիր Վիճ. Սեր., էջ 63, Պալեան, Հայ
Վանօրայք, Ա., էջ 118, Հանդ. Ամս., 1923,
էջ 69 եւ Նոր Այդ, 1913, էջ 123) :

Իրեւ. վերջարան յաւելութեամբ, որ Պալեան
կը կատկածի թէ Հրեշտակապետի վանքը
«ԺԲ. գարուն մէջ դուցէ կը նշուէր Ս. Նի-
կոզայոսի անապատ», սակոյն 1176ին գրուած
յիշատակարանէն (Հմմտ. վերը), որ նա իր
աշխին ասջեւ սեւի, չէ կարելի այս եղրակա-

ցութեան յանդիմ : Աւելի փշզդ է թերեւս իր
միւս վարկածը՝ «եւ կամ այս վանքի մօտերը
կար ուրիշ վանք մըն ալ յանուն Ս . Նիկո-
ղայոսի» (Պայեան , Հայ Վանօրայք , Ա . ,
էջ 119) :

10.

II. ՅԱԿՈԲԱՅ ՎԱՆՔԸ

Սերաստիայի Գաւրայ դիւղին ծայրը չի-
նուած է Ս . Յակոբի վանքը : Այսպէս կո-
չուած է , վասն դի իր գեղեցիկ տաճարը —
օժտուած կաթուղիկով — նուիրուած է Ս .
Յակոբի : Վանահաններու համար ժամանակ
մը կային մէկ երկու սենեակ , որոնց վրայ
կաքէն դէռ ուխտաւորներու համար կ'աւելյ-
նան ուրիշ քանի մը սենեակներ եւ վանքը
չքջապարիսպներու մէջ կ'աւանդուի :

Վանքին պատմութիւնը դժբախտաբար
բայոբոզին մութ է եւ անոր յիշատակու-
թեանը ու է է չին դրութեան մը մէջ գեւ
շենք հանդիպած :

Փնտրուած ուխտասեղի եղած է : Տօ-
նախմբութեան օրն էր Ս . Գր . Լուսաւորչի
նշխարներու Գիւտի օրը (Սրտանձաւանդ .
Թորոս Աղբար , Ա . , էջ 164—165 , Պայեան ,
Հայ Վանօրայք , Ա . , էջ 108—109) , Բիւզան-
դիան , 1900 . Թ . 1264 եւ Նսր Այդ , 1913 .
էջ 121—122) :

11.

Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՎԱՆՔԸ

Սերաստիայի Հոգյաբ թաղին մաս ապրտում է մը վրայ կը բարձրանայ շէնք մը , որուն մասին կ'աւանդուի թէ՛ Երբեմն վանք կամ Եկեղեցի եղած ըլլայ — յանուն Ս . Յովհաննէսի — Եւ յետոյ մզկիթի վերածումն ու կոչումն Սուրբ-Վահագն-յաղի (Սրուանձտեանց , Թորոս Աղբար , Ա . , էջ 157 Եւ Պաշտօն , Հայ Վանորայք , Ա . , էջ 111—112 , Եւ Բիւզանդիոն , 1900 , Թ . 1001 . Հմմտ . Եւ Ս . Նշանի վանքը ծն . 24) :

12.

Ս. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ ՎԱՆՔԸ

«Վրեցաւ աստուածաստու մտաւանս
Աւետարանի ի Սերաստիա յամի Որի (1176)
ի լերինս Աղաթից ի դաշտահայկաց անապատիս ,
յանուն հայրապետին Նիկողոսյոսի ձեռամբ
կոտանդեաց մեղսարի Եւ անոյրտան
կրանուաւորի . . . » (Բիւզ . , 1907 , Թ . 3159 .
Հմմտ . Ս . Հրեշտակապետի վանքը) :

13.

Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՔԸ

Սերաստիայի հիսթիային կողմը , Մկրկ-
դամ կամ Մայրապոստ լերան միջին բազուկին
աստիճան , յայնտաբոժ ասրատանցի վրայ

կատարուած է Ս. Նշանի հաշակաւոր վանքը, որ նմանապէս Սրբեղանի Ս. Նշան կոչուած է¹² (Բխդանդեան, 1900, Թ. 1261. Նոր Այդ, 1912, էջ 82)։ Ունի 350 քայլ շրջապատ եւ երկու դուռ։ Դէպի հարաւ կը բացուի տնանցմէ մին։ Անոր փեղկերը թանձր փայտէ շինուած են ու երկաթով պատուած։ Ունի հաստատուն քարէ զօրաւոր սեմեր եւ այս պտնէն ժողովուրդը կը մանկ ու կ'ելլէ։ Այս պրան կից — ներքին կողմէ՝ պէմ առ պէմ կան ընդարձակ նստարաններ, որոնք ուխտաւորներու առաջին թաղին ճամբուն վրայ հաստատուած են։ Քայլ մը տնդին կայ միջակ եւ քարաշէն բակ մը, որ առաջնորդութանը կը հանէ։ Բակը շրջապատուած է պատով, որուն ձախ կողմը կը պտնուի տղերք մը։ Ասոր կից է փայտէ հին դուռ մը

¹² Ս. Նշանի վանքի եւ անոր առաջնորդներու, նաեւ Սերաստիայի միւս մանուկու համար տա հարկուոր նիւթեր եւ աստղմներ պահուած էին սոյն վանքի Մատենադարանին Զեռագիրներու մէջ, որոնց ցուցակագրութենէն մաս մը արդէն Հանդէս Ամսօրեայի մէջ (1924, 1925 եւն) հրատարակուած է եւ միւս մասը այսօր կը պտնուի Երուսաղէմ։ Այդ Զեռագիրներէն՝ ա. Թ. 233 (հին) — 260 (նոր) է՝ «Վարդ եւ Պատմութիւն Առաքել վարդապետի, առաջնորդին Սերաստիայ» (1722—1747), Բ. Թ. 234 — 179՝ «Օրագրութիւն Դրեգար արքեպ. Գաղատացոյ, առաջնորդին Հայոց Սերաստիայ», Գ. Թ. 235 — 283 «Պատմութիւն Ս. Նշանի եւ առաջնորդաց Սերաստիայ», Դ. Թ. 236 = 262՝ «Եւֆ. եպ. Պատմութիւն առաջնորդացն Սերաստիայ», Ե. Թ. 237 — 264, «Պատմարանութիւն Ս. Նշանի վանուց եւ միտրանութեան, 1802. Վասմշապուհ չ. Բիւրարեանէ գրուած Գ.—Բ. Թ. 238 = 272ա, Թ. 239 = 272բ, Թ. 240 = 273, Թ. 241 = 274 Զեռագիրները՝ ցանկեր, ցուցակներ են Ս. Նշանի եւ Սերաստիայ քահանաներու եւ ծախի (եւ հաշուեցիրք)։ Հմմտ. վարդ.

Եւ տնոր քով սեխտաւարներու Երկրորդ թաղը : Այս երկու թաղերն ունին փայտաշէն տնեւանկներ եւ բնդարձակ ճաշարանն ու յուսարան : Վերջինս Երբեմն խոհանոց եւլած է : Առաջնորդարանի պատին ոջ կոզմն է փայտաշէն Երկրորդ դուռը , որմէ կարելի է մտնել Առաջնորդարանն ու միտքուններու մտար կամ թաղը :

Վերայիշեալ բակին ոջ կոզմն է Եկեղեցւոյ դաւիթին տաաջին փայտեւոյ դուռը , որմէ վերջ կու գոյ տնոր Երկոթեւոյ դուռը : Գաւիթը մեծ է եւ բնդարձակ . քաանու երկու տաք Երկոյն եւ յիսունու երկու տաք լոյն : Սուրստտակուած է եւ պատերը կիրով սպիտակացուած : Գաւիթը՝ իր փայտեւոյ պճրէթին վրոյ լոցուած ինր յուսամուտներէ լոյս կ'ընդունի : Սոյն դաւիթին արեւելեան կոյմը — Ս . Նշան Եկեղեցւոյ դրան ոջ կոզմը — հարուսոյին պատին առջեւ կան զերեզմուններ , որոնց մէջ աւփոփուած են քանի մը Եոյիսկոպոսներ ու վարդապետներ :

Գաւիթին արեւելեան կոյմը՝ իրարու մերձ չինուած են երեք Եկեղեցիներ՝ Ս . Նշան , Ս . Կարապետ եւ Ս . Աստուածածին :

Ս . Նշանի երկարութիւնն է 74 տաք եւ լոյնութիւնը՝ 41 տաք : Աւալ խորանը լարձը է եւ սոկեզոճ ընտիր պատկերներով դարպարուն : Ընդարձակ է բեմը եւ փառաւոր սեղանը , որ ոջ ու ձախ կոզմերը պատկերապարզ խաչկալներով գտնելու տնի — օճուած

Ս. Գր. Լուսաւսրչի եւ Ս. Յակոբի անուններով : Սեպանին ճակատը կը կարգադրէ՝

«(Ի) ԺԱՐԱՆԱԿԱ ՔԱՋ ԳԻՏՈՂԻ ՏԵԱԽԵ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՐՀԻԱՊԵՏԻ, ԱՐԴԵԱՄԻ ԲՈՂԱՐ ՀԱՅԿԵԱՆ ԱԶԳԻՍ, ՄԵՆ ԵՒ ՇԻՆՈՒՄԵ ԽԱՉԿԱԼԻ, ԶՔԵԱՂԱՓԱՅԼ ԵՒ ՊԱՆԾԱԼԻ, ՆՈՐԻՆ ԽՈՀԵՄ ՓՈԽԱՆՈՐԴԻ, ՏԷՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ... ԹԻՒ ՀԱՅՈՅ» (Էջծաւ) :

Դասերուն վրայ կը նայի շոյակապ դժբէլին իր քանի մը յաւաժու անկերով : Սոյն դասերուն մէջ կան զոյց մատուցներ՝ նուիրուած Պետրոս եւ Պոյոս ասաքեայնեայն, իսկ դրան մօտ շինուած են Երկու խորան՝ բնծոյցուած Ս. Կարապետի եւ Գլխաւորի :

Ս. Նշան ճարտարապետական յաջող գործ է եւ նման Վարադի Ս. Նշանին, բայց անկէ վաքք : Ներքին սրահը կ'սկն վար Կուտինայի շին յախճապակիներով իսկ կ'սկն վեր ոյլեւոյլ սուրբերու սրահներէն բով դարպարուած են ¹³ :

Ներկրորդ եկեղեցին է Ս. Կարապետ, որ ասանկոյութեան համաձայն կանխատես Ս. Գր. Լուսաւսրչին իրրեւ մատուց շինուած է եւ ետքէն քնարձակուած ու եկեղեցւոյ վերածուած ¹⁴ : Ունի 92 ոտք Երկարութիւն եւ 52 ոտք յայնութիւն : Գժբէլը բարձր է ու

¹³ Նկարագներն եղած են՝ Քիւրքճի Յարութիւնի սրբիներն Նախշի Դաշուատ (1840) եւ Պոյոս (Նոր Այդ, 1913, Թ. 5, էջ 96) :

¹⁴ Ս. Կարապետի ճարտարապետն եւ մարմարեայ սեղաններուն եւ ուրիշ քանդակներու քանդակագործն եղած է Թաշճի Թոհան Տէփէճեան Սեբաստային († 1885, Նոր Այդ, 1913, էջ 97, ձե. 1) :

դարսկիրէ կերտուած եւ ըստրածէ պատու-
հաններով օժտուած :

Ս . Կարապետի եկեղեցին Կարապետ արք-
եպիսկոպոսը վերանորոգած է :

Երրորդ եկեղեցին թէեւ փոքրիկ է , բայց
չառ սիրուն եւ ընծայուած Ս . Բատուա-
ծածնի : Յէ սաք երկար եւ 16 սաք լայն , շի-
նուած ծակոտիէն թեթեւ թարեքով . սեպանք
համակ մարմարեայ : Ունի երկու մատուս
ձոնուած՝ Բատասուն մանկանց եւ Ս . Գէորգի :
Այս տեղ թաղուած կ'աւանդուի՝ Պետրոս Գե-
տապարձը : Հոս ամփոփուած է նաեւ Անա-
նիա կաթողիկոս , որուն տապանաքարին
վրայ դրուած է՝

«ՅԱՅՍ ՏԱՊԱՆԻՍ, ԵԳԻՆ ԶՄԱՐՄԻՆ,
ՏԵԱԹԵ ԱՆԱՆԻԱ, ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ,
ՈՐ ՕՄԵԱՒ ՆՍՏԱԻ, ՎԵՀԱՊԵՏ ԱԶԳԻՍ,
Ի ԳԵՐԱՀՌԶԱԿ, ՍՈՒՐԲ ՄԻՆԱՍՏԱՆԻՍ,
ԱՒ ԷՐ ԱԶԳԱԿԱՆ, ՊԵՏՐՈՍ ՄԵՆԻՆ,
ԳԵՏԱՎԱՐԶ ԿԱԶԱՒԱ, ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ,
ԺԱՄԱՆԵԱՅ ՎԱՅՃԱՆ, ՍՈՒՐԲ ԿԵՆԱՅ ՆՈՐԻՆ,
ԹՈՒԻՆ ՎԵՅ ՀԱՐԵԻՐ, ՅԻՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՅԻՆ» :

Այս եկեղեցւոյն մէջ պահուած է նաեւ
Ս . Գոհարինէի սրբոցն Ս . Թէոդորոս արե-
ղոյի աճիւնը , որ Հ . Թնճիճեանի տեղեկու-
թեան համաձայն իր օրով Ս . Կարապետի մէջ
կը դառնուէր (Նոր Հայաստան , էջ 287) :
Տախտակի մը վրայ դրուած է՝

«ՆԵՐԲՈՂ ԳԱՄԲԱՆԱԿԱՆ
ՍՐԲՈՅՆ ԹԷՈԳՈՐՈՍԻ ՎԱՊՏԻՆ) .
«ԹԷՈԳՈՐՈՍ ԱՅՍ ՍՈՒՐԲ ԳՈՀԱՐԻՆԵԱՅ ՎԱՊՏԻ ՈՐԳԻ,
ԷՐ ՏԵՍԼԵԱՒԻ ԶԳՆԱՂ ԱՆՁԱՄԲ ՓԱՌԱՑԻ ԴԱՋ ԱՌԱ-
ՔԻՆԵ ,

ՈՐ ԲԱԶՄՈՒՔ ԱՄՐՈՔ ԱՂՕԹԻՒՔ ՊԱՀՈՔ ԵՎԱԶԱԿՅԻՒՐ
ՓՐԿՁԻՆ.

ԴԱԹՆԱՇԵԱՏ ՃԳԱՄՐ ԿԱՅՐ Ի ՄԵՆԱՍՏԱՆ ՍՐՐՈՅ
ՆՇԱՆԻՆ.

ՈՐՈՐ ՈՇՄՐՈՆԵԼ Ի ՍԱԿԱ ՀԱՒԱՏՈՅ ՊՐԱՆՐ ԱՓԱՅԻՆ
ԲԱՄԻՒՐ ԱՐԱԽԵԱՄՔ ՃՇՄԱՐԻՏ ԿԱՅՆ ԱՌՏՈՒԾՈՅ
ԲԱՆԻՆ.

ՈՐ ՄԷՏՆԻՒՐ ՔԱՆԻՅԱ ԴԺՆԵԱՅ ԿՏՏԱՆԱՅ ԿԱՐԻ
ՍԱՅԿԱԿԻՆ.

ՍՐԱՂ ԵՐՇԱՏԻՒՐ Ի ՄԱՍՈՒՆԱ ՅԵՐԻՍ ՍՈՒՐՐ ԱՆՁՆ
ՆՈՐԻՆ.

ԱՆԱՊԱՐ ԶՈՒԼՐ ՍՐԲԱԿՐՈՆ ՀՈԳԻՆ ԿԱՅԱՆԱ ՅԵՐԿ-
ՆԱՅԻՆ.

ԲԱ ԱՆԻԿՆ ՓԱՐԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՈՂԱԻ ՎԱՅԻՆ
ԱՅԱԶԻՆ ԵՒԵԱԼ ԴԱՄՐԱՆԻ ՈՆԿԵՂԵՅԻՈՋ Ա. ԿԱՐԱ-
ՊԵՏԻՆ.

ԳԱՄՐԱՐԱՆԱՆԱՆԱՆՁ ՇՆՈՐՀՔ ՀՐԱՇԻՅ ՄԻՇՏ ԱՐՏԱ-
ՓԱՅԼԻՆ.

ԱՐԻ ՓԱՆԱԳՐԻ Ի ՇՔԵՂ ՇԻՐԻՄ Ի ՏԱՃԱՐ ԿՈՒՍԻՆ
ԵՐԱՀԱՆՆԵԱ ԴԻՏԷ, ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԵՏԷ ԴՈՐԾԱԿԻՅ
ՆՈՐԻՆ.

ՆԱՀԱՏԱԿԵԱԼ ԵԱՄԻ ՏԵԱԹՆ 1150ԻՆ

ՓՈՆԱԿՐՈՒԹԻՒՆ Ա. ՆՇԵԱՐԱՅՆ ԵԱՄԻ ՏԵԱԹՆ

1827ԻՆ՝:

*Պետրոս Գեորգյարձի ¹⁵ աճխներն վրայ
այ կայ սեւ տախտակի վրայ գրուած գամբա-
նական մը՝*

¹⁵ Պետրոս Գեորգյարձի գերեզմանը Վարայի մէջ
էւս կը ցոյցուի (Հմմտ. Ոսկեան Հ. Հ., Վասպուրա-
կան-Վանի վանքերը, Ա. մաս, էջ 273), բայց շատ
տակի հասանական է թէ՛ այն կաթողիկոսը Սեբաս-
տիայի Ա. Նշանի մէջ թաղուած ըլլայ (Հմմտ. Արա-
բաս, 1897, էջ 12—23):

(ՆԵՐՐՈՂ ԳԱՄՐԱՆԱԿԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԳԵՏԱԴԱՐՁ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ) .

«ՊԱՆԵԱԼԻ ՊՍԱԿ ԱԶԳԻՍ ԱՐԱՄԵԱՆ,
ԳԵՏԱԴԱՐՁ ՊԵՏՐՈՍ ՎԵՀՍ ԱՍՏՈՒԱՆԱՆԱՆ,
ԵՐԿՈՒՆՍ ԺԳԱՆՅ ԵՒ ՎԻՇՏՍ ԱՆՉԱՆՅ,
ԵՌԱՆԳԵԱՄԻ ԿՐԷ ՅԱՆՉԻՆ ԳԵՐԱԶԱՆՅ,
ՏԱՏԱՆԵԱԼ ՇՐՋԻՐ ՏԵՂԻ Ի ՏԵՂԵԱՅ,
ՏԱՅՐ ԱՐԳԵԼ ԳԵՏՈՅ ԶՈՒՐՅՆ ՀՈՍԱՆԱՅ,
ԲԵՆԱՅԻՆ ԶՐԻՒՔ ԶԱԶԳ ՄԵՐ ԶԱՐԴԱՐԷՐ,
ԱԶՆԻՒ ՊԵՐՃ ԵՐԳՈՎՔ ԶԲԱՆ ՄԵՆԱՐԷՐ,
ՈՒՂՓԱՃԵՄ ՀՐԱՇԻՒՔ ԶԻՆՔՆ ՇՈՂՇՈՂԷՐ
ԴՐՈՒԱԴ ՃՈՌ ԲԱՆԻՅ ՏԱԼ ՍՄԱ ՃԱՀՐԷՐ .
ՍԽՐԱԼԻ ԶԿԵԱՆՍ ԱՍՏԷՆ ՎՃԱՐԷՐ .
ԱՃԱՊԱՐ ՅԵՐԿՆԻՅ ԿԱՅԱՆ ԶՈՒԷՐ,
ՍԱՀԷՐ ՔԱՌԱՎՏԱԿ ԱՌԱՆՅ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ,
ԲԱՄԻՐԻ ՍՈՒՐԲ ՄԱՐՄՆՈՎ Ի ՎԱՅՐՍ ՀԱՆ-
ԳԸՍՏԵԱՆ .

ԱՐԳ ՓՈՒԱԴՐԻ ՅԱՅՍ ԶՔՆԱՂ ԳԱՄՐԱՆ .
ԶԵՁ ԼԻՆԻ ՄԻՋՆՈՐԴ ԱՌ՝ՏԷՐ ԱՆԽԱՓԱՆ .
ՎԱԵՃԱՆԻ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1058 .

ՓՈՒԱԴՐԵՆ ԶՍՈՒՐԲ ՆՇԵԱՐ ՆՈՐԻՆ ՅԱՄԻ 1827» :

*Միտրաններու եւ ուխտաւորներու սե-
նեակները զէչ չեն, սակայն ընդհանրապէս
սուկի վայելուչ ու ներկայանալի են Առաջ-
նորդարանի սենեակները (Նաթանեան Պօղոս
Վ . , Տեղեկագիր ընդհանուր վիճակին Սե-
րասարայ , Կ . Պոլիս 1877 , էջ 37—61 , Սար-
դիսեան Հ . Բ . , Տեղագրութիւնք , էջ 64 ,
Սրուանձտեանց , Թորոս Աղբար , Ա . , էջ 138 ,
176—179 , Ինճիճեան Հ . Ղ . , Նոր Հայաստան ,
էջ 287 , Թորոսեան Հ . Յ . , Վարք Միսիթարայ
Արրայի Սերաստացւոյ , Վենետիկ 1901 ,
էջ 55—56 , Պալեան , Հայ Վանօրայք , Ա . ,*

էջ 101—104, Հանդէս Ամսօրեայ, 1898, էջ 19 եւ Նոր Այդ, 1913, էջ 96—100) :

Ս. Նշանի հիմնադիրն է Սենեքերիմ Արծրունի թաղաւորը, որ Վարադայ Ս. Նշան վանքի պահասը գտնէ մասով մը լրացնելու գիտաւորութեամբ Սերաստիայի մէջ Ս. Նշանի վանքն ու եկեղեցին շինել կու տայ եւ հոն կը ղետեղէ՝ «զսուրբ Նշան, զսուրբ Խաչն Վարադայ» (Նաթանեան, Տեղեկագիր Սերաստ., էջ 27—28, Հանդէս Ամսօրեայ, 1940, էջ 217, ծն. 3) : Սակայն այնպէս կը թուի թէ՝ զաղթական արքայն իր հիմնադրութեան աւարտումը մահուան հետեւանքով չի վայրէր եւ զայն տեսնելու բախտը իր զաւակներուն կը դիմակուի : Այսպէս ստիպուած եմ՝ խորհիլ Եայտմաւորքի վկայութիւնն եւ Վարդանի խօսքերն իրարու համաձայնեցնելու փանքով : Եայտմաւորքի մէջ կը կարդանք՝ «Եւ ի զաչն Սենեքերիմայ տարաւ ընդ իւր զսուրբ Նշան Վարադայ : Եւ անդ շինեաց զվանք սուրբ Նշանին եւ անդ եզին զսուրբ Նշան, վասն որոյ եւ սուրբ Նշանի վանք կոչեցաւ անուն վանացն» (Տաշեան Հ. Յ., Մայրցոյց. Վիենն., էջ 100, Հանդ. Ամս., 1940, էջ 218) : Իսկ Վարդան Արեւելցի պատմագիրը կ'աւանդէ՝ «Առ սայ զնայ տէր Պետրոս եւ զանոնայ ի Սեւաստ եւ որդիքն Սենեքերիմայ տան նմա զվանքն, որ յանուն Վարադայ սուրբ Նշանին շինեալ էին, ընդ ինքեանս ունելով գիտչն» (Հաւաքումն պատմութեան, Վենետիկ 1862, էջ 98) :

Սենեքերիմ՝ որ իր նախնիներու հոյակապ ու հարուստ ժառանգութիւնը՝ Վասպուրական աշխարհը Յոյներու թողուցած (Հանդ. Ամս., 1940, էջ 217—218) եւ անոր փոխարէն Սերտտիան ստացած էր, իր նոր հայրենիքին չի կապուիր, դուցէ նոյն իսկ հասկնալով իր սխալը, բայց այլ եւս անսրբազրկի:

Նա կը կտակէ իր մարմնոյն եւ Ս. Նշանի փոխադրութիւնը Վարաղի մէջ (Մժբատայ Սպարապետի Պատմութիւն, Մոսկուա 1856, էջ 32, Հանդ. Ամս., 1940, էջ 218, Արարատ, 1877, էջ 442): Հոյրասէր սրդիները — Դաւիթ եւ Աստու — Սենեքերիմի կտակն ու բաղձանքը կը կատարեն եւ իրենց հօր մարմինը եւ Ս. Յաչի մասունքը Վասպուրական կը տարուին: Բայց Ս. Յաչի մասունքէն մաս մը Ս. Նշան վանքի մէջ կը զետեղուի իւրեւ պահապան նոր հայրենիքի եւ յուշարար հին հոյրենիքի (Դիւան, Ժ., էջ 383, Տաշեան, Մայր Յուցակ, էջ 100, Նաթանեան, Տեղ. Վիճ. Սեր., էջ 29, Հմմտ. նաեւ Սիմէոն զպրի Լեհացոյ Ուղեգրութիւն, հրատ. Հ. Ն. Ակիւնեան, Վիեննա, 1936, էջ 189):

Ս. Նշանի հիմնարկութեան¹⁶ տարին չէ կարելի ստուգապէս նշանակել, հաւանաբար չինուած ըլլալու է 1025—1030ի շրջան—

¹⁶ Աւանդութիւնը Գր. Լուսաւորիչը Սերաստիայի տառնորդութեան եւ Ս. Նշանի հիմնադիրը կը ճանչնայ (Պաշեան, Հայ Վանօրացի, Ա., էջ 101, Դիւան, Ժ., էջ 383, Նոր Այդ, 1913, էջ 82—83):

Ներսէս, Վասն զի սկիզբը Սենեքերիմ կ'ընէ¹⁷,
բայց նա անոր օժտմբ՝ տեսնելու բախտաւո-
րութիւնը չ'ունենար: Յովհաննէս Արաստա-
ցին 1021ին կը համարի հիմնարկութիւնը, որ
հիշող չէ (հմմտ. վարր):

Ս. Նշանի հիմնարկութեան եւ անոր ա-
ռաջնորդներուն եւ վանքին այլ եւ այլ դարե-
րու մէջ ունեցած վիճակին մասին ունինք
բաւական շատ տեղեկութիւններ եւ գանոնք
մեծ մասով կը սկստինք Յովհաննէս Արաս-
տացիին¹⁸, որ իրբեւ վանահայր Ս. Նշանի եւ
առաջնորդ Արաստիայի՝ իր տոջեւը բաց ու-
նենալով Ս. Նշանի եւ ուրիշ շատ մը հաւատա-
տութիւններու գիւանները, մաշտենայարան-
ներն ու գրքերը կրցեր է կարեւոր նկատած
նիւթերը հաւաքել եւ մեկի թողաւ գանոնք:
Գրութեան խորագիրն է՝ «Պատմութիւն վի-
ճակին Արաստիոյ»: Մանթիւնանք բովան-
դակութեան հեղինակը անկնդրելով, բայց
նախ պնենք ծառայուն եւ յատկաւ խո-
րագիրը՝

«Պատմութիւն վիճակին Արաստիոյ»:

«Յսոյազս Երեւելի ինչ ինչ անցիցն, որք
անցին բնդ հրաշափառ վանս, որ յանուն ար-
փիափայլ Ս. Նշանի կառուցեալ կայ ի Մայ-
րաքաղաքս Արաստիա, սկսեալ ի հիմնար-
կութենէ եւ ի շինութենէ անտի սրբոյ Մե-

¹⁷ Հմմտ. Նաեւ Հանդ. Ամսօրեաց, 1925, էջ 574:

¹⁸ Հմմտ. Դիւան, Ժ., էջ ԾԱ եւ ԾԲ: — Մա-
նթ է համանուն Յովհաննէս Արաստացի մը՝ «աթո-
ռակալ հիւսիսային կողմանց», որ ապրած ու գործած
է ԺԴ. դարուն:

Նաստանիս ի Յովհաննէս այսինքն Սենեքե-
րիմ բարեպաշտ արքայի Արծրունեաց : Յամի
Տեասն 1021 : Եւ Հայոց Թիւ Ն. 2. :

Հաւաքեալ եւ ի մի վայր դաժարեալ ի
պատմադրաց՝ աստի եւ անտի՝ ի հին եւ ի
նոր դրուածոց ի գաւաղանադրաց , ի կոնդա-
կաց , ի տապանադրաց , ի յիշատակարանաց ,
գրեանց խաչից , դարդուց եւ այլոց կաշուց
եւ կարասեաց :

Յօրինեալ ի Յովհաննէս արքայիսկոսյոսէ
Ասաջնորդէ Սերաստիոյ Յամի Տեասն 1830
եւ ի թուին Հայոց ԹԻՄ 2Թ :

Կրկին գրեցեալ Էղեւ (ձեռամբ) մեղսա-
մած եւ յամենից յետեալ տէր Մեարտվր
միայն անուամբ քահանայի , ընդ հովանեաւ
ամենամարտի սուրբ Աստուածածնի Եկե-
ղեցւոյ Մայր վարժարանի Սերաստիոյ» (Նա-
թանեան , Տեղ . Վիճ . Սեր . , էջ 24) :

«Նախարանու թիւն պոյն ինչ :

Որպէս ոչ սք կարէ երկիցս թանալ դոտս
իւր ի միեւնոյն ջուր գետոյն՝ դսր փութա-
պէս հասեալ ի րաց անցանէ , որպէս փճակ
կենցապոյս ի վայրկեան մի կարէ կեալ ի
նոյնութիւն , յար եւ միշտ ի բարձաց դիմի
փոփոխութիւնս եւ այլայլութիւնս տեսալ
իրբեւ թէ կոշակս ալեաց ել եւ էջս ստնէ ,
Երբեմն Երջանիկ յաջողութիւն անդորր խա-
ղաղութեամբ դուարձանալով ցնծացեալ ճեմս
առնէ , եւ Երբեմն փրասակար ձախորդու-
թեամբ աղմկալիւր խռովութեամբ վրդովեալ
սաստկապոյն տատանի :

Որպէս եւ յարկ փառացն Աստուծոյ սուրբ տաճարս այս զերապանծ, որ յանուն հրաշակերտ սուրբ Նշանի կառուցեալ կայ ի մայրաքաղաքս Սերաստիայ, զոր մերթապէս հոգեւոր եւ մարմնաւոր վայելչութեամբ զարդարեալ տննաւորահրաշ սքանչելեօք, Երեւելի եւ փառաւոր հայրապետօք, ներհուն եւ քանիւրուն վարդապետօք, հոշակաւոր ազնիւ նահատակօք, անսւանի եւ մեծազործ թագաւորօք եւ իշխանօք, շքեղազարդ գեղեցկապէս հոյակապ յօրինուածովք եւ սկսպէս պանծալի ձրիւք սյնեալ, սերնանայր եւ մերթ յողնադիմի վտանգայիւր եւ փրասակար գիւսութեանց շուրջ փռեալ վայրենամիտ եւ կամակոր արանց այլազգեաց պաշարեալ արիւնհատուշտ դժնդակ եւ զազանաբարոյ բռնաւորաց կեղեքեալ ի յետին տնանկութիւն եւ անշքութիւն գրեթէ յամայութեան վիճակ ժամանեալ Երեւիւր, է այսմ ամէլ ամենախնամ աջ հղօրին հովանեաւ տեսչութեամբ արդահատեալ պաշտպանեաց զսա մինչեւ ցոյթմ եւ սա պահեացէ հաստատուն մինչեւ ցյաւիտեան :

Չսոցանէ սակաւ ինչ ունիմք խօսիլ առաջիկայդ համառօտակի հաւաքեալ ի պատմութեանց աստի եւ անտի, ըստ որում ճշմարիտ պատմութիւն ոչինչ է առանց ժամանակագրութեանց. վասն որոյ յաւելումք ի ի. Պատ. Խորե. զթուականս ի լուսանցն, քնդ որս եւ զստույութիւնն սրբոյ մենաստանիս Կոաք յաւարտ պատմութեանս, խօսեցաք

սակաւ ինչ եւ վասն աստուած ընկալ սրբոց
նշանացն եւ մեծագօր նշխարաց սրբոցն, սր
ի կամս դետեղեալ կան ի գրօսանս Գերապա-
տիւ բանասիրացդ, որ ի սակս ձեր բաղձա-
ցելոցդ :

Մնամ միշտ ազօթարար եւ պաշտօնարար

Առաջնորդ Սերաստիոյ

Յօհաննէս Արքեպիսկոպոս» :

Սորադրէն եւ նախարանէն արդէն կա-
րելի է պայծառ դադարար կազմել թէ՛ այս
գրութիւնը ինչ արժէք ունի եւ ինչպէս
պէտք է անոր մերձենալ : Զայն ոյնքան նկա-
տողութեան պիտի տանենք՝ սրբան անոր
մէջ Սերաստիոյի առաջնորդները իբրեւ Ս.
Նշանի վանահայրեր յիշուած են, այս է այն
առաջնորդներուն Ս. Նշանի մասին եւ անոր
մէջ ունեցած դործունէութեան պատմու-
թիւնը : Յաւայի է, որ «Դիւան»ի մէջ (Ժ. հպ-
տոր, էջ 383) անոր ամբողջական հրատարա-
կութիւնը կարելի չէ եղած ընել եւ նախնե-
րանի հրատարակած կտորները կամ մասերն
իսկ լիապէս (էջ 24—37) չեն տպուած : Նա-
խնեան նկատի ունեցած է նոյն դործին ամ-
բողջական հրատարակութեան ատուելու-
թիւնը եւ ուզած է զայն լիակատար ի լոյս
ընծայել, սակայն՝ «Վանուց արժ. միարանա-
կից վարդապետք արդելին կատարել սրտիս
իզձը՝ չգիտեմ ինչ պատճառաւ» (Տեղեկա-
գիր Ընդ. Վիճ. Սեր., էջ 23) :

Ս. Նշանի հիմնարկութեան ժամանակ

Սերաստիայի Լայխսհոֆուման էր Սիւն, որ հաւանականօրէն ոմար հիմնադրէի հանդիսացիրը կ'ըլլայ և իւրօրօման շինութեան կը նայաստէ (Դիւան, Ժ., էջ 383 և հմմտ. Ասուգիկ, Պատ., էջ 202) : Իսկ Ս. Նշանի օծումն ու հանդիսական մուտքը վիճակուած պիտի ըլլայ Դրիգար Մադիստրոսի աշակերտին Եղիսէի, որ Լայխսհոֆումական ձեռնադրութիւնը կը ստանայ Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսէն : Վերջինս ժամանակ մը հոն տոգրած է ևս զուցէ այն տեղ ալ թաղուած ըլլայ (հմմտ. վերը և Դիւան, Ժ., էջ 384 և 387, Վարդան Արեւելցի, Պատմ., էջ 98, Սամ. Անեցի, Ժամանակագրութիւն, էջ 107, Գր. Մադիստրոսի թղթերը, հրատ. Կ. Կոստանեանց, Աղեքսանդրապոլ 1900, էջ 15, 105, 107, 304. հմմտ. վերը և աստ էջ 18) :

Եղիսէի յաջորդն է Խաչատուր՝ «սյր խոհական և իմաստուն» որ 31 ամեայ դարձունէս թենէ յետոյ կը մեռնի և «ամփոփեցաւ ի վանս սրբոյն Նշանի» (Դիւան, Ժ., էջ 385) :

Խաչատուրի յաջորդներուն՝ Եսփօփ և Դուրիթ արքեպիսկոպոսներու ¹⁰ Ս. Նշանի

¹⁰ Այս ժամանակները (1155) տեղի կ'ունենայ Դուհարինեանց նահատակութիւնը (Դահարինէի եղբայրը՝ Ռատիոս Ս. Նշանի մէջ կրօնաւորած է) : Բարսեղ վարդապետը, որ Պաշեանի համաձայն Ս. Նշանի առաջնորդներէն է, անոնց նշխարները սոյն վանքին մէջ կ'ամփոփէ (Անատեան Հ., Հոյսց Նոր Վիաները, էջ 4—11, 12—22, Պաշեան, Հայ Վանքայր, Ա., էջ 105, Այրշան, Ն. Շնորհալի և Պարագոյք իւր, Վեներակ 1873, էջ 235—236) :

նկատմամբ ունեցած պործունէութեան մասին տեղեակ չենք: Անոնց յաջորդին՝ Գրիգորի մասին գիտենք թէ՛ «Նստաւ ի վանս սորբ Նշանի ամս իրբեւ 31 եւ հասեալ ի պարարտ ծերութեան հանգեաւ ի Քրիստոս եւ թաղեցաւ ի վանս՝ ի պերեզմանատանն հասյ շիրմի Պետրոսի Գետաղարձին ՌԺԶ» (Դիւան, Ժ., էջ 386, որ կ'աւանդուի թէ հոն թաղուած ըլլայ նաեւ Յովսէփ):

Գրիգորի յաջորդութեան կր կոչուի Պսակ կամ Սահակ՝ «այր խորհրդական եւ սրբկեշտ ի վարս», որ Հոռմկլայի ժողովին կր մասնակցի (Ընդհր. Թուղթ Ներսէս Շնորհալոյ, Վենետիկ, էջ 199) եւ կր թաղուի «ի մենաստանն Սերաստիոյ ի թուականութեան ՈԼԵ եւ յամի Տեառն 1186» (Դիւան, Ժ., էջ 386—387): Պսակի օրով, 1173ին Պօղոսի խղիւղի կը դրուին: Անոր յիշատակադրութեան մէջ կայ նաեւ՝ «փափաղաւղ եղեւ սրբասէր վարդապետն Գրիգորէս եւ սիրելի եղբայր նորին Թաշիկ, պատուական քահանայք եւ եղբարքսրցիք սրբազան եպիսկոպոսի Տեառն Գրիգորի Սերաստիոյ նահանգին առաջնորդի եւ սուրբ Նշանին սոյսաւորի» (Արձագանք, 1883, էջ 670, Արարատ, 1910, էջ 535):

Պսակի դահը կը բարձրանայ Անանիա՝ «այր երեւելի եւ վեհանձն» որ կաթողիկոս կ'ընտրուի (Կիր. Գանձ. Պատմ., էջ 70 եւ 76) եւ 1207ին կը մեռնի: Անոր մասին կը հաղորդուի՝ «Անանիա կաթողիկոսն եկն ի Սերաս-

տիաւ եւ նստաւ ի տեղի իւրում ի վանս Ս. Նշանի, այլ եւս ամս իբրեւ երիտ, Հանգեաւ ի Քրիստոս եւ եղաւ մեծ պատուով ի շիրմի Հարաւակողմն մենաստանիս արատաքոյ մեծի եկեղեցւոյն հուպ ի յորմն առաջի փակեալ դրանն եւ պատուի (յ)երթեւեկաց դամբարան նորին մինչեւ ցայսօր ժամանակի ՌՄՁ, 1207, եւ յետ իբր 618 ամաց յաւուրս տեսուչ Յօհաննէս եպիսկոպոս Սերաստացւոյ շինեցաւ ի վերայ նորա վայելուչ շիրմարդեամբ Քիւլքնեան պարոն Յօհաննէսի ՌՄՀԴ 1825» (Դիւան, Ժ., էջ 389—390, շիրմնագիրը տեսնել վերը) :

Անանիայի յաջորդն է Գրիգոր, որուն նկատմամբ սենիք հետեւեալ յիշատակագրութիւնները : «Փառք... Յոսի Ոկ թուականիս (1211) եղև տարա առաւումեան մատենիս սուրբ Աւետարանիս ի խնդրոյ հաւր Յովհաննիսի եւ Բարսեղի վանաց վանականի ... եղև այր մի իմաստուն... Յեւանէս առնուն եւ պարոն Սեբան (ի յուսանցս՝ Պատրոն Սարգիս) եւ Պապքան... կամ եղև նոցա ամենայն հոգեւոր սիրով կատարել, զոր ինչ պիտոյ է սուրբ աւետարանիս եւ տուեալ յոսկւոյ եւ յարծաթոյ խրեանց, կատարեցաւ մինչեւ ի վերջին գիծն :

Արդ զրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Հոյրասղետի նուաստի քահանայի ըստ աշխարհի բնդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Սարգսի դաւրաժարին, որ յանուն

սոցա կանդնեցաւ սուրբ եկեղեցիս ի քաղաքիս Սերաստիա :

Արդ ի հայրապետութեան, ոչ զիտեմ ասել, եթէ զում գրեցից անուն, այլ ասեմ թէ՛ երից հակառակաց տէր Յովհաննիսի, տէր Անանէի եւ տէր Դաւթի: Իսկ ի մերում զիտապետութեանս տէր Գրիգորի, սուրբ եւ ընտրեալ եպիսկոպոսի, որ է հրեշտակ ի մարմնի եւ զարմ մեծի եւ հռչակաւոր վարդապետի, որ յաւուրսն իւր իբրեւ զարեդակն ճառագայթեաց յաշխարհս մեր:

Արդ զրեցաւ սա (տարբեր գրով տողին վրայ)՝ սուրբ փրկչին եւ) սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին, որ կոչի վոնք փոքրնոցայի ի հայրապետութեան Գրիգորի...» (Ակինեան շ. ն., Հաւաք. Յիշատ. էջմ. 987, հմմտ. Յովսէփեան, Քարտէս հայ հնգր., էջ 32):

Աստուածատուր 1239ին «յեպիսկոպոսութեան մեծ հոյակապ քաղաքիս Սերաստոյ տէր Գրիգորի» կը գրէ Տղայաւետարան մը (Ակինեան շ. ն., Հաւաք. Յիշատ. 1239):

Յովհաննէս Սերաստացին այս Գրիգոր ասաջնորդը չի յիշատակեր եւ 1288ին կը ներկայացնէ Նիկողայոս արքեպիսկոպոսը: Բնական է որ այս 80 ամեայ շրջանին (1207–1288) բաց ի Գրիգորէ եղած են զեռ ուրիշ ասաջնորդներ ալ, սակայն անոնց անունները անծանօթ կը մնան:

Նիկողայոս «այր հեղ էր եւ խոնարհ քարուք»: Չափազանց շատ խոսովայոյ օրեր

կը սեռնէ եւ 1305ին մեռնելով Ս. Նշանի մէջ՝ կը թաղուի (Դիւան, Ժ․, էջ 330—332)։ Յաջորդը՝ Ստեփաննոս «այր հանձարեղ եւ կորովաբան» 35ամեայ պարծառնէս թեմէն յետոյ 1338ին վախճանելով՝ «եղաւ ի վանս ասոր Նշանի» (Անոյ, էջ 332)։ Սոյն Ստեփաննոսէն աւելիք հետեւեալ յիշատակադրութիւնը՝

«Փառք... Արդ ես նւաստ ծառայ ծառայիցն իսկասկէս բարւոյն Տեառն մերոյ Աստուծոյ Քրիստոսի Ստեփաննոսս ոլիտակ առնումբ կոյիսկոսոս Սերաստիա մայրաքաղաքի անարի հեղինակս եւ մօրաբ հովիւս բնիւացա(յ) յաստուածապահ աշխարհն Կիլիկիոյ յերկրպայտթիւն սուրբ աջոյն եւ սթոսակալին յողնաշարչար եւ բարմերանեան երախատար սուրբ հարն եւ Լուսուորչի հայկապետնս սեօի սրբոյն Գրիգորի եւ յայժ պատուեալ եւ մեծարեալ դոսոյ ի հայրապետէն Տեառն Կոստանդնույ եւ Քրիստոս Աստուած հաւատարիմ արքայէն Աւշին կուկեցելոյ։

Իսկ բարեպաշտ արքայն Աւշին կամեցաւ պարուելս ընձեռել իմս նուաստութեան եւ ես զմարմնաւոր յոյս առ ուինչ համարեցոյ, այլ ետափախալ սիրով բղձացայ կենաց քարոյիս եւ բարձր պատուիրանիս աստուածապատում սուրբ Աւետարանիս։ Եւ հրամանաւ արքայի մաս(յ) յարկեղս տանն, ուր հաւաքեալ կոյիլն սուրբ կոսակարանքն եւ թէկոյլտ եւ պատահեցոյ բազմաց եւ զանապանից, այլ ընդ առ հա-

ճեցոյ, զոր էր դրեալ արադ եւ գեղեցկադիր
 գրչի եւ բաղձերանի ծաղկաւք պարզարեալ
 յսղնահանձար նկարակերտի, այլ ոչ յաւարտ
 հասուցեալ, զի ի Տեառն անաւրինականացն
 բաժին մի նկարեալ էին եւ զկէսն նշանադժեալ
 եւ զյոյսովս թողեալ գտեզի: Եւ իմ առեալ
 դսա խնդաթեամբ մեծաւ եւ ելեալ ի խնդիր
 քաջ նկարադրի եւ գալի զարբատէր քահանայն
 զՍարգիս մականունն Պրծակ յոյժ հմուտ նկա-
 րադրութեան: Եւ առեալ իմ ի հայտ ար-
 ցեանց իմաց Ռ եւ Յ զբամ եւ նա յանձն էաւ
 եւ բազում ուշխատութեամբ կատարեաց եւ
 ելից զսպակասութիւն ստիկնկար պատկերացն,
 որ ի սմա, զոր ընկալայ եւ զուարճացայ ներ-
 քին մարդովն:

Արդ եղև զբաւ սորա ի թիւ. Հայոց Զկիթ
 (1324) ի պատն եւ ի գծնեալ) եւ յանբարի
 ժամանակի, զոր աւելորդ համարեցաք տո ի
 զրեկ զպատնութիւն ժամանակի. . . : Ի հայրա-
 պետութեանն Տեառն Կոստանդնայ Կեսարա-
 ցոյ եւ ի յարգացութեանն Աւչնի արքայի: Եւ
 ես վստանիչ աէրսունի գանձուց եւ քսնքարա-
 թեալոց Եղիսկոպոս Սեբաստիոյ Ստեփաննոս
 յերեսս անկեալ աղաչեմ զձեզ անմահ՝ զենման
 պատարապին սպասաւորքդ եւ զարբացան
 զունդքն պաշտաւնից եկեղեցոյ սրբոյ, որք
 վայելէք ի սմանէ իմանայի եւ զդալի աշաւք
 եւ խրախոսնայք ընթնելով կամ զազափարաւ
 կամ այլ տարազաւ իւիք, յիշեալիք արտի
 մտաւք եւ ուղիւ կոմսաք զիս՝ զՍտեփաննոս
 նուստ Եղիսկոպոս, զստացող եւ զյանկ հա-

նող սուրբ Աւետարանիս եւ զծնաւդսն իմ
 զՏաճատ քաճանայ եւ զՔեմիայ եւ զաստուա-
 ծարեայ նախնիսն իմ զտէր Գրիգոր վարդա-
 պետ եւ զմիւս տէր Գրիգոր եւ զհաւերկրայրն
 իմ զտէր Ներսէս, որոյ յիշատակն աւրհնու-
 թեան (—թեամբ եղիցի) եւ զեկրայրն իմ զԿոս-
 տանդին քաճանայ եւ զքուերսն իմ եւ զՅակոբ
 կրաւնաւոր եւ զամենայն համայնիսն իմ: Եւ
 զպարոն Շահընշահ որ յայսմ ամի փոխեցաւ
 առ Քրիստոս, որոյ ողորմեսցի Քրիստոս...:
 Միշէսֆիք եւ զսուրբ զխապետն Հայոց զտէր
 Կոստանդին եւ զբարեպաշտ թապաւորն
 Աւշին, հանդերձ արքայորդովն եւ ամենայն
 պարմիւք եւ զհոգեւոր որպեակն իմ զՏէր Սի-
 մէոն, որ յայսմ ամի կոշեցաւ ի վեհապոյն
 որատիւ Լսխիկոպոսութեան եւ զհոյով հա-
 րադատն իմ զՅովհաննէս կրաւնաւոր եւ
 զՀայրապետ գրիշ եւ զամենայն ժիարանու-
 թիւն հոգեւոր եղբարցս, որք են ընդ քաղցր
 յծով ծառայութեան սուրբ ուխտիս, որ յա-
 նուն աստուածունակ սրբոյ Նշանիս: Եւս ա-
 ոաւել յիշեսֆիք զասաջին աշխատողսն եւ
 զյոժողն եւ զծաղկաւղն եւ զվերջին աշխա-
 տողս զՍարգիս քաճանայ...: Զյոժող սակաւ
 զրոյ յիշատակարանիս զՀայրապետ ողորմելի
 գրիշ յիշել ազաշեմ: Եւ դարձեալ ես անար-
 ժանս Ստեփաննոս Լսխիկոպոս մայրաքաղա-
 քին Սերտս(տ)իոյ զանառիկ պանծս կենացս
 քարոյս եւ բարձր պատուիրանիս աստուա-
 ծապատում սուրբ Աւետարանս առի փախըս-
 տական ի յայլապոյուց եւ եկի ի մայրաքաղաք

ի Կաֆա կացի յոլով ժամանակս...» (Ակի-
նեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ. էջմ. 222,
Ալիբեան, Սիսուան, էջ 235—236) :

Ինչպէս կը տեսնուի այս յիշատակագրու-
թեանն 1120ին Ստեփանոսի յաջորդը՝ Սիմէոն
Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի : Նա արդէն
1333ին արքեպիսկոպոս է (Դիւան, Ժ.,
էջ 556) : Այնպէս կը թուի թէ՝ Ստեփանոս,
որ Սիմէոն իրեն օղնական առած էր, հետա-
դային առաջնորդութենէ կը հրաժարի եւ Սի-
մէոն կը շարունակէ անոր պաշտօնը եւ նա
1338ին կը մեռնի : Սիմէոն ղեռ մինչեւ 1350
կը յիշուի (Տաշեան, Մայր Յուցակ, էջ 107) :

Յովհաննէս Սերաստացին Ստեփանոսի
յաջորդ կ'անուանէ Շմաւոն կամ Սիմէոն,
որ 1338ին՝ «միաբան հաւանութեամբ քա-
հանայր, իշխանք եւ ժողովք բնորեցին եւ
եղին տեսուչ քաղաքիս Սերաստիոյ» (Դիւան,
Ժ., էջ 556), մինչ Ազանեանց կը կարծէ թէ
Երկու տարրեր անհատներ բլլան Սիմէոն եւ
Շմաւոն եւ մէկ մէկու յաջորդած (անդ,
էջ 556) : Թէեւ Սիմէոն եւ Շմաւոն միեւնոյն
անուններն են եւ նախորդ յիշատակարանին
ու Յովհաննէս Սերաստացիի գրուածքները
միեւնոյն անձը ենթադրել կու տան, սակայն
ժամանակի երկար անջրպետը (Սիմէոն
1320ին արդէն Եպիսկոպոս է եւ 1369ին կը
մեռնի) Ազանեանի կարծիքին վրայ ծանրու-
թեան նժարը կը միտի դնել եւ կա'մ ուրիշ
անձանօթ առաջնորդ մը պէտք է ենթադրել :

Սիմէոն-Շմաւոնի յաջորդն է Ստեփանոս

Բ. Նահատակ Լադիսկոպոսը, որ Սեդրեաբոս
 և Թէպոբոս արեւմտեան, հետ Պուրհանա-
 գինի կամ Բուրհանագինի հրամանովր մա-
 հաւան կը գաղտնաբարտուի, որովհետեւ քրիս-
 տոնէական հաւատքի սրացումի առաջարկը
 կորովով կը մերժէ: Նահատակութիւնը
 տեղի կ'ունենայ 1384ին կամ 1387ին (Անա-
 տեան Հ., Հայոց Նոր Վերաները, էջ 137—
 150), Դիւան, Ժ., էջ 393, Առաքել Իսաբ.
 Պոմ., էջ 627): Անոր մարտիրոսութենէն
 քիչ մը վերջ ընտաւորք՝ «բմանքն սուրբ
 Նշանին կոպուպուսայ, գիաշ և գաւետարան
 և զայլ ապասք սրբութեան ընդ ձեռամբ ա-
 նարինացն գրուեաց և արդժ շէխեր ի վանքն
 բնակեցոց» (Հայոց Նոր Վերաները, էջ 144):

Այս տխուր զէպքէն յետոյ Յովհաննէս
 Սերաստացին գրեթէ ամբողջ դար մը Ս.
 Նշանի վանքի անցուցարձերը լռութեամբ
 կը քողարկէ: Բայց գիտենք՝ թէ 1391ին
 Ս. Նշանի մէջ Գէորգ երէց Ճաշոց մը կ'ա-
 տարտէ (Այրնեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ.
 Գուշակեանի Սեր. Ձեռ. Յուշակէն Թ. 53)
 և 1476ին գրեաւ Սաղմոսարան մը Սերաս-
 տայի մէջ կը կանգնուի և կը մաղթուի Պետ-
 րոս Լադիսկոպոսը յիշել (Սարգիսեան Հ. Բ.,
 Մայր Յուշ., էջ 248):

Յովհաննէս Սերաստացին 1482ին Սե-
 րաստայի առաջնորդ կը յիշէ Յովհաննէս
 արքեպիսկոպոսը, որ էր՝ «այր սլարեկեշտ և
 սրբակրօն» (Դիւան, Ժ., էջ 393): Անոր
 օրով Ս. Նշանի մէջ, ուր 1487ին Յայամա-

ւարժի մաս մը (Հանդ. Ամս., 1927, էջ 433) և 1492ին Գանձարան մը կը գրուին (անդ, 1927, էջ 312), իր գիտութեամբը կը փայլի Մատթէոս «այր բանիրուն և գիտնական» (Դիւան, Ժ., էջ 594. Առ Դաւթ., էջ 572), որ իր Փիլիսոփայութեան ուղեկերտին ճաշու տարեգիրք մը գրելի կու տայ: Անոր մէջ Ս. Նշանի միարաններէն կը յիշուին Ղադար Էպիսկոպոս, Շմատն, Ղադար²⁰, Աստուածատուր և Յովհաննէս վարդապետները (Դիւան, Ժ., էջ 394):

Յովհաննէս աստիճնորդը գրելի 31ամեայ սրաշտօնավարութենէ վերջ 1515ին կը մեռնի (Դիւան, Ժ., էջ 394) և անոր յաջորդ կը կարգուի Ղադար Էպիսկոպոս՝ «այր միին և առաքինի» (անդ, էջ 395), որուն աստիճնորդութեան տալեն կրօնական հալածանքներ տեղի կ'ունենան և անոնց պատմութիւնը գրի կ'առնու թապէս Վ. Սերաստացին (անդ, էջ 395—396): Ղադար 1536ին Ս. Նշանի մէջ կը թաղուի, ինչպէս և իր յաջորդը՝ Մինաս Ա. յետ 24 ամեայ զործունէութեան (1560ին, անդ, էջ 396): Ասոր ժամանակ Ս. Նշան կու դան Դաւիթ Լըէց և պարսն Միակեաց (Տաշեան, Մայր Յուշ., էջ 841ա, Դր. Դարանուպի, Ժամանակագրութիւն, էջ 592—593):

Մինասի դահր կը բարձրանայ Յակոբ՝

²⁰ Միջոցէլ կաթ.ի ժամանակ ծանօթ է՝ «Ղադար քաշանաց, հանձարեղ, իմաստուն ի Աեփաստիւ Ս. Նշանին» (Հանդ. Ամս., 1906, էջ 323):

«այցր պղատու եւ բարեակէք», որ Ս. Նշանի մէջ Միքայէլ կաթողիկոսը կը հիւրասիրէ եւ չխոհական կատարարութեամբ վարեալ զոյաշտան գիտադութեան գամա իբրեւ ՆՏ եւ ժամանեալ զբաւ կենացն վախեցաւ առ Քրիստոս եւ եղաւ ի տապանի ի վանս սուրբ Նշանի Թիէ» (1578, Դիւան, Ժ., էջ 307) :

Յետեւորի յաջորդութեան կը հրաւիրուի Մինաս Բ., որ 11 տարի կը կատարէ Ս. Նշանի վանքը եւ 1589ին մեանեկով հան կը խաղալի (Դիւան, Ժ., էջ 397, Չամչեան, Պատմ. Հայոց, Գ., էջ 528) : Անոր յաջորդ կ'ընտրուի Պետրոս՝ «այցր միին եւ աստարին», որ թէեւ զժրաստութիւնը կ'ունենայ Սերաստիայի Էկեղեցիներու աւերածին ահանաւեա եւ ահանջոյութ ըլլալու, բայց կը տեսնէ նաեւ Ս. Սարգիսի մատուցին կանդնութը : Նու կը վախճանի 1600ին եւ Ս. Նշանի մէջ կ'ամփոփուի (Դիւան, Ժ., էջ 397—400) : Իրմէ յետոյ 1598ին Ս. Նշանի մէջ կը մեանի Հայրապետ վարդապետը (Գր. Դարանայցի, Ժամանակագրութիւն, էջ 319, աւելեալ՝ էջ 341) :

Պետրոսի որակաւը կը լինու. «այցր խեղական եւ աշարարջ» Մէլքիսեթ, որ Սերաստիայի տապ Էկեղեցին կը նորոգէ (Դիւան, Ժ., էջ 400) եւ Նաթեկ մը կը վերակադմէ (Ակիւնեան Հ. Ն., Հատար. Յիշատ. Դիմ. 1875, հմմտ. Նոյն՝ Սիմէան զոյրի Լեւոնցոյ Սոյեպրութիւն, Վիեննա 1936, էջ 188) :

Յովհաննէս Սերաստացիին վկայութեան

Համաձայն *Մեյքիսեթ* 1618ին մեկուսւած սլիսի
բլլայ, մինչդեռ 1625ին դեռ կենդանի²¹,
իսկ 1626ին արդէն մեկուսւած կը յիշուի (Նա-
թանեան, *Տեղ. Վրճ. Սեր.*, էջ 86): Անոր
որով 1621ին *Խարտիշարու Պեարոս* կայսկո-
սրսը Ս. Նշան կ'այցելէ (Գուշակեան, *Յայ. հայ. Ձեռ. Սեր.*, Թ. 121, անտիպ):

Մեյքիսեթի յաջորդ կը կարդուի Ան-
դրէաս, որ արդէն 1615ին արքեպիսկոսոս է
(Ակինեան Հ. Ն., *Սիմէոն* զպրի Լեհացւայ
Ուղեգրութիւն, էջ 189). Եւ որուն խնդրան-
քով 1625ին կը դրուի *Մաշթոց մը* (Հանգ.
Ամս., 1926, էջ 457):

Անդրէասի աջակից եւ տպա յաջորդ
կ'ըլլայ Ներսէս, որ թէպէտ կաթողիկոս կ'ըն-
տրուի, սակայն ետքէն Սերոստիա կը քա-
շուի եւ հոն կը մեռնի: Անոր գամբարանին
վրայ գրուած է՝

«ՓՈԽՈՒՄՆ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՍ, ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԷՐ
ՆԵՐՍԷՍ ԶԳ. ԻՍԿ ՆՈՐՈԳՈՒՄՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՍ
ՌՄՎ.ԻՆ ԱՐԳԵԱՄԲ ԱԶՆԻԻ ՅԱՐՈԹԹԻԻՆ ԳԸՐԳԻՎԻ-
ԿԵԱՆ ՄՐԳԱՆԱԽԻ»

(Նաթանեան, *Տեղայր. Վրճ. Սեր.*,
էջ 98, *Սրուանձուտանց*, Թոր. Աղբար, Ա.,
էջ 98, *Թուականը*՝ սխալ):

Ներսէսէն եւ անոր նկատմամբ կան շատ
մը յիշատակողութիւններ՝ «Ներսէս անուն

²¹ Բարազամ 1625ին Շարակնոց մը կը գրէ՝
«Ի Սերոստիա գաւառի յառաջնորդութեան Մեյքիսեթ
վարդապետի» (Ակինեան Հ. Ն., *Հաւաք. Յիշատ.*
Հ. Պատուրեանէն):

Սերաստացի կոչեցեալ յաստիճան եպիսկոպոսութեան եւ վարդապետութեան շնորհիւ Տեառն ցանկացայ սուրբ աստիւ ինձ եւ արեան մերձասրացս եւ ինձ խրատատու եւ դասախարակ բարունի կաթսիկոսաց աէր Յովհաննէս եւ աէր Մինաս անուն, որ յաթսն Կիլիկիոյ, այլ եւ միտհամաւո ժողովրդեան Հոյոյ աղղիս Սերաստիոյ Լեւոկիոյ, Ռոհոյոս, Կարնոյ քաղաքի . . . ստացոյ դասերս դիրքս դոյս . . . :

Արդ եղև սկիզբն դոյս (Աստուածաշունչ) թուին Հոյոյ ՌԶԵ (1636) ձեռամբ բարապամ Զահնկալի Սերաստացոյ Ս. Սարգիս եւ Ս. Աստուածածին եկեղեցեաց ի քաղաքիս եւ ի կատարումն սուրբ դոյն եղև թուին Հոյոյ ՌԶԹ եւ եղաւ կամօք ամենայն ժողովրդեանն յիշատակ ի դուռն նորաշէն սուրբ Սարգիս եկեղեցոյ ի հայրապետութեան եւ ի կաթսիկոսութեան աէր Փիլիպպոսի ի սուրբ աթոռն Էջմիածնոյ եւ աէր Սիմէօն կաթսիկոսի, որ ի Կիլիկիոյ եւ յաստիս եպիսկոպոսացն Անգրէսս եպիսկոպոսի, որ յաթսն սուրբ Նշանի եւ Յովհաննէս եպիսկոպոսի, որ յաթսն սուրբ Անտոյասի եւ Ներսիսոյս եպիսկոպոս(ի)ն, որ յաթսն սուրբ Հրեշտակատեալի եւ Մկրտիչ եպիսկոպոս(ի)ն որ յաթսն Սուրբ Գէորգոյ Տեղեկոյս վանից ի հայրապետութիւն աշակերտիս մերոյ Ալեքսիանոս երկուս ի դուռն Խնդբակատար սուրբ Աստուածածնի :

Արդ ես անպիտան Ներսէս վարդապետ

կաշեցեալսն աղաչեմ զձեզ հանդիպող սուրբ տառիս... (Ճիշեմը) զիս զմեզստարս եւ ծնողսն իմ զԿարապետն եւ Մահտեսի խաւանսն եւ զհարապրն իմ Մահտեսի աչք Ստատածատար նորնծոյ քահանայն... եւ զարդիւցեալ եւ աշակերտեալ մանկունս իմ զաչք Յակոբ բանի սոյսաւարն, խաչատար սարկաւաղն այլ եւ զշինոյ եւ աշխատոյ ի վերայ մաղսողաթիս զԿարապետ ջահնկալն Ստանայի (Ստանայի) եւ զՅովհաննէս զարդիւրն իմ եւ զմիւս Կարապետն...» :

Եւ ընդ սոցին եւ զանդիտան եւ զմեզստածած ծառայս ձեր զԿարապետ սուտանուն զբիշս յիշեցէք... որ չէի արժան ձեռնարկել ի զիրս յայս անարհեստ զբոլս զբել, այլ... յուսողութեամբ յարմերախտ եւ երջանիկ հօրս մերում Ներսէս քաջ բարունապետիս ձեռնարկեցի եւ զբեցի... :

Արդ ի թուին Հայոց (1634) թաղաւորն Տաճկաց Սուլթան Մուրաան Էկն ի Սերաստիս զնայ ի Պարսս ի պատերապմ : Կամօքն Աստուծոյ հրաման Էկե նորայկոյ զԷկեկեցին սուրբ Սարգսի, որ ի վաղուց հեռէ հնացեալ եւ խախտեալ էր : Եւ Էրանաշնորհ հոյրս մեր Ներսէս վարդապետն մեր տեսուչ մայրաքաղաքիս մերոյ Սերաստիոյ¹² ... ձեռն արկ ի շինումն սուրբ Էկեկեցեաց (Էկեկեցեոյ) եւ բազում նեղութիւնս կրեաց

¹² Ս. Նշանի նորայութեանը համար ալ հրաման հանած է (Հանդ. Ամս., 1928, էջ 491) :

ի յանօրինաց . . . շինեաց բողոս՝ ծախիւք եւ նորոգեաց սղորմութեամբն Աստուծոյ եւ լուսաւորեալ պայծասացոյց զկարլոս եւ զկրօնս եկեղեցականաց, որ խանդարեալն էր ի թուրամորթ եւ ի ծոյլ ասաջնորդաց: Եւ յետ սյոր յաւելլ եւս նորոգել զսուրբ Աստուածածին եկեղեցիս մեր . . . » (Նաթանեան, Տեղ. Վիճ. ՍԷր., էջ 100—106 եւ Թորոս Ազգար, Ա., էջ 189—191):

Բարազամ 1647ին Ներսէսի հրամանովը Աւետարան մը կը զբէ (Նաթանեան, անդ., էջ 106—107): Նոյնք 1660ին Ս. Նշանի հովանիին ներքեւ սրբիչ Աւետարան մը կ'արտասօրէ (Հայկունի, Բողբեւանդ, էջ 187): Իսկ Շամլու 1648ին²³ Շարակնոյցի մը եւ 1658ին Աւետարանի մը յիշատակադրութիւններու մէջ կը մտնէ յիշել իր ուսուցիչը՝ Ներսէս (Քէչիշեան Հ. Ս., Յուց. հայ. Ձեռ. Չմամոթ, Թ. 327, անտիպ, Սարգիսեան Հ. Ն., Մայր ցուչ., էջ 663):

Ներսէսի կաթողիկոսական ընտրութենէ վերջ Սերաստիայի եւ Ս. Նշանի առաջնոր-

²³ 1643ին՝ ՇԳրեցու. (Կանոնագիրքս ի Սերաստիայ ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանին, սուրբ Աստուածածնին, սուրբ Կարապետին եւ Անտոգատի սուրբ Աստուածածնին եւ Խնդրակատար սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Յովհաննիսին միւս Խնդրակատարին եւ սուրբ Հրէշտակապետացն եւ սրբոյն Գէորգոյ պսակն զանորէից եւ քողարի սուրբ Քասառնից, սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Սարգսին, թիին ԹՂԲ (1643) . . . դարձեալ յիշեցէք վերոյգրեալ Անժեղակենց Սարգիսն, որ եւ յիշատակ ի Սերաստիայ նորաշին սուրբ Սարգիս եկեղեցուն . . . » (Գուշակեան, Յուց. հայ. Ձեռ. ՍԷր., Թ. 282, անտիպ):

դու թիւեր կը յանձնուի Անդրէաս Բ. Աբար-
կիբքիին, որ 1651ին «Ժաղի ի վանս Աբաս-
ախոյ» : Անոր օրոյս Սարգիս Վ. Երզրումցին
Ս. Նշանի մէջ իր դիտութեամբ մեծ անուս
հոշակ կը հանէ (Դիւան, Ժ., էջ 403) :

Ապա ստանջնարդ եւ վանահայր կը նշա-
նակուի Մեղրիակթ Բ. Պոյսեցի ²⁴ «այր վե-
հանձն եւ խահալան», որ վանքին պարտքերը
կը վճարէ, շատ մը նորոգութիւններ կ'ընէ,
դպն անտիկներով եւ պանակերով կ'օժտէ եւ
կ'ըրկայ «ասիթ եւ սրտանտ սաման մանկանց
եկեղեցւոյ» (Դիւան, Ժ., էջ 404) : Միայն
ինչ տարի կը պաշտօնավարէ եւ 1664ին մեռ-
նելոյ յաջորդ կ'անենայ Իսահակ, որ արդէն
1666ին կը վախճանի (անդ, էջ 404) եւ դահ
կը բարձրանայ Մեղրիակթ Գ. Աբասապցին,
զբուտուած՝ «այր հանճարեղ եւ խահա-
լան», որ վանքին ծանր պարտքերը վճա-
րելու հարկի տակ կը պանուի եւ դրամ հա-
ւաքելու նպատակով սուրբ Խաչի մասունքը
հետն առած համբոյ կ'ելլէ, բայց 1680ին
Աւստի մէջ մահը վրայ կը հասնի (անդ,
էջ 404—405) :

²⁴ Հմմտ. Կնիքը Հանդ. Ամս., 1927, էջ 36 :
Անոր օրով Ս. Նշան Գանձարան մը կը ստանայ (անդ,
էջ 310) եւ ապա միւս Մեղրիակթի (Գ) Ժամանակ
զգրեալ ծաղկեցաւ (Աւետարան ձեռամբ հոգաւոր եւ
անարժան սրբոյ Բարդաթ զրչի Միխայէլ զերանայնա-
կան...» (Սորհանդակ, 1962, Թ. 1078) : Գարձեալ
Ղազար կը զրէ Մատթէի մեկնութիւնը Եակոբ եւ Խա-
չատուր կաթողիկոսներու տանն (Ակնեկան Հ. Ն.,
Հտաւք. Յիշատ. էջմ. 1296. Հմմտ. Կարենեանց,
Ետց. հոյ. Ձեւ, էջմ. 1279) :

Անսր յաջորդը՝ Անանիոս Բ. թէեւ «այս խանարհազնաց եւ սուաքինի վարութ ևր», սակայն կը աստիպուի 1692ին դահլէն հրածարիկ եւ զայն թուրուք վառամոյ Բաահակ Բ. Կեաւրացիին, որ աթըր տարւոյ մէջ՝ «կոյսուակաց ըստ արժանւոյն զժողովորայն եւ զժողովեաց զամանա անօթս եկեղեցւոյն եւ արտաքոյ եղելոյն եւ թողեալ զբաղում պարտս եղեալ զնաց, ուր ինքն կամեցաւ» (տնոյ, էջ 405—406) :

Բաահակ II. Նշանի մէջ 1696ին քահանայ կը ձեռնադրէ ԼԷԾՆ Բխիթար Աերաստացին²⁵ — Բխիթարեան զոյգ Բխարանու թխններու Հիմնադիրը — որ կանխաւ Անանիոս Բ. եպիսկոպոսէն կխառնարկաւարդութեան եւ սարկաւարդութեան ստախճունները ստացած էր (Թարսեան Հ. Յ., Վարք Բխիթարոյ Արքայի Աերաստացւոյ, Վենետիկ, 1901, էջ 57 եւ 100) :

Իս. Կեաւրացիին յաջորդ կ'ընտրուի Աստաւծատուր Աերաստացին, Թճրուկ կամ Դճրուկ յարջորջուած, որ II. Նշանի վանքն իր յատուկ խնամամոթեմեան առարկայ ընելով զայն կը բարեկարգէ : Լսենք Յ. Աերաստացին՝ «Ի ժամանակս սոյն Դճրուկ անուանեալ

²⁵ Բխիթարին, ժամանակ մը կենակից եւ հանուարհորդակից եղած է Յովնան Վ. եպիսկոսն Երզնկացին, որ Աերաստայի թեմին մէկ մասին վրայ եպիսկոպոս օծուած է (Հանդ. Աժս., 1914, էջ 711 կամ Գաղէմքեարեան, Կենսագրութիւններ, Ա., Վիեննա 1915, էջ 284. Աղիշան, Հայ-Վենետ., 1896, էջ 343. հմմտ. եւ Նատաարգ, 1924, էջ 131) :

Առտուածատուր արքեպիսկոպոսին յայտմ յիշատակք եղան ի վանս սրբոյ Նշանիս մեծափայլ ջանիւ եւ աշխատութեամբ նորին, զոր ցանկոյր որչափ ինչ հնար էր լնուլ զպակասութիւն սրբին եւ յսրբոյ արկեալ խրախուսէր զժողովուրդն, որք եւ ամենեքին փութոյին ի նոյն, որպէս ի Կոստանդինուպոլիս եղեալ Աերաոտացի ժողովուրդքն թէ բնուկանքն եւ թէ հիւրքն, զանձանակ անուամբ զսոսրմութիւնս հաւաքեալ յիշատակս շինէին եւ սուրբէին ի սուրբ մենաստանս, յորոց միջի զերայոյն հանդիսացան ջրկիր վարդապետքն, որք էին անձինք 81, զոր մի պատուական մեծ երկոտասանթեւեան երկու հազար արամակչիս ծանրութեամբ արծաթի ջահ շինեալ եղին յիշատակ ի սուրբ վանս, զի մի զուցէ փնասեացի կամ վաճառեացի յանխիզ արանց հետրիցին մնալ զոյն ի քաղաքն յեկեղեցւոջ սուրբ Առտուածածնին, զոր մինչեւ ցայժմ կոյ եւ մնայ անդ : Ունէին սուր ի սուրբ վանս եւ քառասուն արծաթեայ կանթեղս, զիլիֆ անուանեալ, որպէս եւ ցուցանէ 81 անձանց սուրբայրեալ զիր կանդակին, բայց այժմ եւ ոչ մին երեւի ՌՃԳՂ (1714) : Եւ վասն իւղի կանթեղացս առ ի ցանկոյ ի նմա կտաւատ եւ եղին յիշատակ ի սուրբ վանս, որ է հանդէս մենաստանիս՝ յարեւմտից կուսէ մաս յուսադրերն ի ներքոյ

Ճանապարհին , որ ցարդ կայ և՛ մնաց» (Դիւան , Ժ . , էջ 407—408) :

Աստուածատուր 1722ին կը թագուի «ի մենաստանիս աստղի դրան տաճարի մեծի եկեղեցւոյն . հաստաք յատակի դաւթին է շիրթմ նորին» (Դիւան , Ժ . , էջ 408) :

Աստուածատուրին յաջորդը 1722ին արդէն կը նշանակուի : Այդ Առաքել Ակնցին է , որ Եկեղեցւոյ դաստէն կը ժամանէ Ս . Նշան , որ Սեբաստացիներն անոր կը յանձնեն «զգահա , կարասիս վանաց , թէ եկեղեցական սուրբ անոթք» (անոյ , էջ 410) : Իր ժիր նախորդէն ասելի յայն և՛ արդիւնասոր դարձունէս թեամբ նշանաւոր կը հանդիսանայ ²⁶ : Աճէն միջոց ձեռք կ'առնու . և՛ ամէն տեսակ զոհոցս թիւններու Էնթարկուելով Ս . Նշանի վիճակը զգայթօրէն կը բարեփոխէ :

«Այս Առաքել վարդապետ և՛ արհիեպիսկոպոսն , յօրէ յօրմէ Եղեւ առաջնորդ՝ Երկնէր ամս իրբեւ . հինգ ի սրաի իւրում վասն շինութեան և՛ նորոգութեան սրբոյ մենաստանիս . . ուստի ժողովեաց աս ինքն զիշխանս քաղաքիս և՛ նսրօք հաճեցոյց զգատաւսրն և՛ Լաւ դարդն և՛ ասաքեալ ի Կոստանդնուպոլիս աս իւկվէքէյեան մահտեփ Թարութիւն ամիրայն և՛ նա ժողովեալ բնդ իւր բարեպաշտ ամիր-

²⁶ Նաեւ գրաւատուած է իրբեւ՝ «աստուածատուն , հեղաշոյթ , պանծալի» : Ս . Նշանի մէջ քանի ժը ձեռնադրութիւն կ'ընէ (Հանդ . Ամս . , 1925 , էջ 574) : Բնոր սրով Թայումասուրք ժը կ'արապրուի (անոյ , 1928 , էջ 493) :

բայի մտմանակին, էսա նորօք հրաման յար-
 քայէն եւ զլիւր վասն նորոյութեանն վանուց
 եւ առաքեաց սա առաջնորդն... եւ տարս
 սկիզբն արար նորոյութեան ի Սեպտեմ-
 բերի Տ եւ շինեաց մեծ եկեղեցւոյ զմրէթն
 որքստաւ զիմօք կղտերբ եւ բոսօ, զտա-
 նիքն քորիւ խճով եւ կրով եւ ամբացուցեալ
 ռոյխտակացոյց զսոսատայն, զկամորան,
 զսրմունան, կասոյց յեա կոյս դասին եւ զեր-
 կա խորանան յաջմէ եւ յահեկէ, շինեաց եւ
 զվերնատունս կանանց, զի ոչ զոյր յոստջ:
 նորոյեալ սրայծատացոյց եւ զտաճար սուրբ
 լիատուածածնին եւ շինեաց ի մէջ կամորաց
 համբար ցորենոյ եւ դարոյ: Սոյխտակացոյց
 զտանիք եւ զմէջ եկեղեցւոյ սուրբ Կարսոյե-
 տին եւ զկոտարս յաջակոյմեան մարքեաց եւ
 կանյնեաց ի ամս սեպտեմբերոյն Գրի-
 օրի Լուսաւորչին մերոյ: Կերտեաց եւ զույե-
 յաչ առաջնորդութան կրկնայտրէ եւ կից նմին
 մոտան, զիննտուն եւ զսեննուկս միարանից
 հանդէպ միմեանց եւ առաջի նոցա պարսէյ
 ծաղկանց փոքր, նորոյեաց եւ բորձրացոյց
 եւ զպարխոյս շաբջոնակի: Եւ հապի տար-
 տեաց զշինուածն ի լրման միոյ ամին, յորում
 տարն հինգ հարիւր զսրծաւորք աշխատէին՝
 ծախելով ի նմա քաակս իբրեւ քսան, բաց ի
 նոյստիցն, զոր բնկալաւ ի վիճակէն, վասն
 զի քաղաքացիքն յաւարն համարուեալ մի
 բերէին եւ մի, հաց, բրինձ եւ ուլլն եւ կերա-
 կրէին զաշխատաւորսն եւ ինքեանք աշխա-
 տէին մինչեւ ցերիկօյ եւ երիկօյն միարա-

Նեախք սմանք չինդ եւ սմանք ուտան մշակաց
 վարձա տային եւ պետային եւ ի միւսումն տաւ ր
 այլ չամարուեաւքն պային մինչեւ յաւարուել
 շինուածայն : Թու ի թէ աստի մնացեալ է սսփա-
 րութիւն չամարուեաւքն սմենայն ամ ի պոյ
 ի ուրբ վանա եւ մատաղ մատուցանել եւ պյն :
 Եւ բոյր պի պականքն սմենայն տուն մի
 կամ երկու սայլ պերան եւ պայլ վապաս շի-
 նուածայն բերէին : Յետ այսորիկ բաղմացոյց
 պիկեղեցականա եւ կանանեաց նոցա հանապա-
 պօր կանխել ի պաշտօն Տեառն սաղմուերդու-
 թեամբ : Առատացոյց պրծա զամչոց եւ
 եղանց եւ ջոկս ոչխարաց եւ այծեաց եւ ելից
 գորբ վանա բարութեամբ հարկուսրօք՝ ի
 փառս Աստուծոյ եւ ի սրտիւ ամենագոր-
 քոր Նշանի նորա, ի թուին ՌՃՀԷ (1728) :

Եւ յետ երկց ամաց իբրեւ Լաւո թէ՛ ան-
 չնար յինի վճարումն պարտուցն նպաստիւք
 վիճակիս, եւ Առաքել Լոյիսկոպոս անձամբ ի
 սրբոյ վանիցա եւ պնաց ի Կոստանդինուպոլիս
 տա ի պարման գեղոյ մատուցանել պարտուցն
 եւ իբրեւ Եհան անդ Ծագեցաւ խոռփութիւն
 մեծ ի մէջ սյրսոյգեացն, որաց գլուխ ամբար-
 ձեալ Կարառեցին զփոխարքոյ Իւրաշիմ
 բղեշին եւ իջուցեալ գսույթան Ահմէտ յա-
 թոտցն Լոյին ի ուկի նորին գեղբօրորդին
 նորին գսույթան Մահմուտ եւ նա անպորմ
 կոտորումն արարեալ խաղաղացոյց զաղմուկն
 սոպատամբութեան ի թուին ՌՃԶ : Եւ ապա
 Առաքել Լոյիսկոպոսն շրջապայեալ ի սնեակս
 յամայախօխոյ, յիջեանա եւ ի փառնս, յայլ

տեղիս և Կաթարեաց նպաստս յանսն վա-
նելոցս, որով վճարեաց զդարսան և ևս շինել
յմիս պատուական զգետ և պիտիսպասական
խաղիս և այլովքն և Կանապան սակեզէն և
ործաթեզէն զարգիւք և բազում յիշատակօք
և զարձաւ և ևին ի սուրբ վանս» (Դիւան, Ժ., էջ 410—412) :

Այս հազարդատմներուն կարեւոր մէկ
մասը Ս. Նշանի եկեղեցւոյն մէջ Կանսած
հետեւեալ արձանագրութեամբ այ կը հաս-
տատուի՝

«ՈՒՐԱՐՈՒԹԵԱՐԸՆ ԱՍՏՈՒՆՈՅ ՎԵՐԱՏԻՆ ՆՈՐԱԳԵ-
ՅԱԻ ՍՈՒՐՐ ՆՇԱՆԻ ԿԱԹՈՒՂԻՊԷՆ, ՎԵՐԱՏԻՆ ԽՈՒՐԸ
ԺԱՐԱՏՈՒՆՆ ԵՒ ՍՈՒՐՐ ԱՍՏՈՒԱՆՈՒՆՈՅ ՏԱՀԱՐՆ
ԵՒ ԺԱՐԱՏՈՒՆՆ ԵՒ ՍՈՒՐՐ ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՏԱՀԱՐՆ ԵՒ
ԶԱՅԼ ՈՒՆՏԱՏԵՂԻՍ ԵՒ ՇՐՋԱՊԱՏ ՊԱՐԻՍՊՈՆ ԵՒ
ԽՅԵՐՆ Ի ԺԱՐԱՆԱԿՆ ԱԿՆԵՅԻ ՎԱՐԿԱՊԵՏԻ, ՈՐ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԷՐ ԱՈՆ ԱՏԻՆ, ԹՈՒՆ ԼԱՅՈՅ ՌՃԷ՛

(Նախնական, Տեղ. Վիճ. Մեր., էջ 51) :

Առաքելի օրինակը շատերը ձեռնբը-
ցութեան կը յարդարէ և ահա կգիտաք վար-
դապետը կը նորոգէ Ս. Հրեշտակապետի
վանքը : Իսկ Առաքել՝ Անուպատ վանքը կը
վերաշինէ և Կայն իր իրաւաստութեան կ'են-
թարկէ : Ասկէ վերջ Սերաստիայի աստձ-
նորդները Կայն կը կառավարեն տեղապահով
(Դիւան, Ժ., էջ 413) :

Առաքել Ակնցին բառորդ դարաւ ծանր,
բայց խկապէս արդիւնաւատ զարմանելու-
թեամբ 1747 Ապրիլ 14ին մշտնջենապէս կը

փակէ իր աշխարհը չեւեկացաւ պատահում ի տա-
պանի ի սուրբ փանս ի գտնի ի սուրբ Նշանի
ժեծի եկեղեցւոյն ի հիւսիսակողմն պրան
սրբոյ տաճարին»։ Անոր տապանադիրն է՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՈՏԵԱՆ ԱՌԱՅԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ,
ՈՐ ԷՐ ԱԿՆԱՅ ԳԻՒՂԷՆ ԿԱՄԸՐԿԱՊՈՒ ԵՒ ՇՂԵՒ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՍՐՐՈՅ ԱՊՈՒՈՅՍ, ՈՐՈՅ ԱՊՈՒՐՍ ԵՂԵՒ
ՆՈՐՈԳՈՒՄՆ ՍՐՐՈՅ ՏԱՆՍ ԱՅՍ ՎԵՐՍՏԻՆ ԵՒ ՅԱ-
ՐԱՐԵԱԼ ԱՄՍ 26 ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՒ ԱՌ ՏԷՐ ՓՐԻՍՏՈՍ
Ի ԻՌԵԱԿԱՆԻՆ ՄԵՐՈՅ ՌՃՂՁ։

(1747, Դիւան, Ժ., էջ 416, Երկրագրւոյ
1887, էջ 65)։

Առաքելի յաջորդութեան կը հրահարուի
Եղիապար վարդապետը, որ արդէն իբրեւ
Ս. Հրեշտակապետի փանքի տաաջնորդ ժիր
գործունէութեամբ սրտերը պատած էր։ Նա՝
«այր ժեծադործ եւ փհանմն» իր վրոյ
պրտած յոյսերը կը ջանայ արդարացնել։
Ի՞նչեւ անոր չի փհանկուիր երկարատեւ պաշ-
տանաւորութիւն, սակայն բաւական պործ
կրնայ պատի հանել՝ «Յաջորդելն իւրում առ-
ժամայն ձեռն էտրկ ի հիւսիսակողմն պարապի
մենատաւնիս եւ իբր տաան կանդնաշտի ի
ներքս էտս ի կոյէն եւ ետ շինել ծայրէ ի ծայր
հաստատու եւ բարձրացոյն քան պատաջինն եւ
յաւելուածոյ պարսպին շինեաց երկու մեծա-
մեծ աննակա ի ներքոյ եւ ի վերոյ իբր ա-
ռաջնորդարան ինքեան» (Դիւան, Ժ., էջ
117)։ Խնամատար տաաջնորդ կ'գտնէ եւ
սովի տաան ոգնութեան փութացած Ամիր-

ժէկան Ա. Էպ., Յուց. հայ. Ձեռ. Հայկ. Բ., էջ 41—42) : Անոր ժաշը ժեծ առեց կը պատահանէ : Ահիւնը Ս. Նշանի ժէջ կ'ամփոփուի : Տապանապիքն է՝

«ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՐՄՆՈՅ ՏԵՂԻ
 ՆԵՐՈՒՆԱԺԱՅԼ ԳԻՏԱՊԵՏԻ
 ԵՂԻԱԶԱՐ ԳԱՋ ՀԹԵՏՈՐԻ»,
 ՈՐ Է ՏԵՂԵԱՒ ՈՆԵՐԱՍՏԱՅԻ
 ՀՈՎԻԻ ԸՆՏՐԵԱԼ ՍՈՅՆ ՆԱՀԱՆԳԻ.
 ՈՐՐՈՅ ՈՒԵՏԻՍ ՏՆՏԵՍ ԲԱՐԻ,
 ՈՐ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՒ ՄԵՐՈՅ ԹՎԻ
 ՌՄԳ 18 ՓՏՐՎԱՐԻ»

(Դիւան, Ժ., էջ 418 և Երկրպոսնոյ, 1887, էջ 64, ուր տպուած է ՌՃԳ ի Ժ. փոքրաբնն) :

Եզրապարի ժեծաշաք թապամէն յետոյ
 անոր հափուական զատապանը կը յանձնուի
 Աստիկ Ակնցիին տպապաննէրէն Կարապետ
 Ակնցիին, որուն օրով Անաստասի սէկոյ կը
 կարգուի Յարութիւն Երզնկացին, որ պա-
 կանութեամբ Էս պրտպած է (Դիւան, Ժ.,
 էջ 419) : Թէ Է Կարապետ քանաժեպոյ պաշ-
 տանափարութիւն կ'սենենայ, սակայն Ս.
 Նշանի նկատմամբ անոր պարմանէութիւնը
 յատուած է : Հաւանականօրէն միայն փարչա-

« Ձեռագրի ժր ժէջ կը կարգանք՝ զի թուին
 ՌՃԶ նաստ (Եզրապար) տաքնար ի Ս. Նշան յա-
 թան Գեաղարձ Պետրոս հայրապետին Էս անոյ հա-
 րազում՝ նարպարութիւն արար զարպաթիցն » (Սիւր-
 ժէկան Ա. Էպ., Յուց. հայ. Ձեռ. Հայկ. Բ., էջ 43,
 չժմտ. նաստ էջ 41—42. Եզրապար բժշկութեան ալ կը
 շատկնար. չժմտ. Տաթեւ, Տարեցոյց, 1928, էջ 248) :

կան հարցեր ժամանակը պատած բլրան ,
 քանի որ քիչ յատաջ արդէն հիմնական նորո-
 պութիւններ եւ շինութիւններ կատարուած
 էին : Մեաներով 1774ին կը թաղուի Ս . Նշանի
 գաւթիին ժէջ . Սեւեքերի եւ Եղիապարի մօտ :
 Կարապետի պաժրանաքարին վրայ պատած է՝

«ԱՅՍ Է ՔԱՐԻ ԱՅՍ ՏԱՊԱՆԻ
 Է ՍԱ Ի ՄԱՐՄՆՈՅ ՏԵՂԻ,
 Ի ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԻԱՊԵՏԻ
 ԱՐԻ ԵՒ ՎԱՋ ՀՕՏԱՊԵՏԻ,
 Ի ԳՐԻԼԷՆ ԿԱՐՄԻՎԱԿԱՐ,
 ՀՈՎԻԻ ՔԱՋ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ,
 ՍՈՒՐԹ ՈՒԵՏԻՍ ՏՆՏԵՍ ԲԱՐԻ,
 ԵՒ ԱՐԵԳՆԱՎԱՅԷԼԻ
 Ի ՍՈՒՐԹ ՆՇԱՆ ՈՐ ԿՈՉԻ
 Ի ՍԵՐԱՊՏՈՅ ԵՐԿՐԻ
 Ի ՆՈՅՆ ՄԵՆԻ ՆԱՀԱՆԳԻ
 ՍԱ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ԹՈՒԱԿԱՆԻ,
 ՌԻՃԻԳԻՈՒ Ի Թ . ՅՈՒՆՎԱՐԻ,
 ՈՐՔ ՀԱՆԳԻՊԻՔ ԱՅՍՄ ՇԻՐՄԻ
 ԱՍԱՅԷՔ ԱՍՏՈՒԱՆՔ ՈՂՈՐՄԻ»

(Երկրապունդ , 1887 , էջ 63—64) :

Կարապետին պակասը կը լնու Յակոբ
 Արմատացին ²⁸ — այր վեհանձն եւ աղատա-
 րարայ — որ էջմիածին երթալով Սիմէոն
 կաթողիկոսին Լալիսկոպոս կը ձեռնադրուի
 (Իիւսն , Ժ . , էջ 421 եւ Արարատ , 1876 ,
 էջ 176) : Սիմէոն զՅակոբ՝ «կացոյց ի վերայ
 բոլոր նահանգիս Արատախայ եւ պրեալ ի

²⁸ Յակոբ Արմատացին Յովհաննէս Սեբաստացիին
 հետ Ս . Նշանի եւ Սեբաստիայի տաշնորդութեան հա-
 մար երկարատեւ վէճեր կ'ունենայ (Հմմտ . Պատմ .
 Սեր . , Բ . , էջ 246—280) :

գոյտարիարկական կանգակ ի Սեպտեմբեր 8
և 9 և ի 28, եւ ի նա յարում կոչէր զնա բնոյ-
շանքական աստֆնարկ ասորք Նշանի, ասորք
Հրեշտակապետի, ասորք Անտարտի, ասորք
Պէտրոսի և Խնդրակատար ասորք Աստուտ-
ծածնի» (Դիւան, Ժ., ԼՋ 421) :

Յետոք «ձեռն կարկ ի ասորք Նշանի վանն
և շինեաց ի շիմանց արեւմտեան կոյմն
պարսպին և զերկաթեայ միափեղկ պստն և
զմեծ հասարակաց ակօնատունն, ոչ զոյր
յտառք և զսենեակս ախտատարաց ի վերայ և
ի ներքոյ և զակղի անասնոց փաք և զամե-
նայն խաթարեալ և զաւերեալ ուղիս մեծի
մենաստանիս նորոցեալ շինեաց ծախելոյ ի
նմա պրամս աւելի քան պստն քաւի» (Դի-
ւան, Ժ., ԼՋ 422) : Այս ամէնը ի պատիս կր
հանուէր 1781ին : Յետոք 1797ին նորէն շի-
նարարութեան կր ձեռնարկէ : «ԻՄԽԶ արօք
բարեկալստ ժողովրդոցն Աւրաստայ շինեաց
Յետոք արշին գհասարակաց մեծ դոմն և զմի
կարդ կարդ միաբանից սենեակսն, զյար-
դանոցն, զփոյտանոցն և զամենոցն փաւեալ
և զխորխորեալ ուղիսն նորոցեալ ծախելոյ
ի նմա իրբեւ քստն քաւի պրամս : Եւ ոչոմ
շինաթեան վերակացոյք էին միաբանք ասորք
ախտիս, ոյսինքն՝ Աւրաստացի Սահակ վար-
դապետ, Յովակիմ վարդապետ, Գրիգոր
վարդապետ, Գաբրիէլ վարդապետ, Զաքա-
րիա վարդապետ, Յարութիւն վարդապետ,
Միքայէլ վարդապետ, Պօլսեցի Մինաս վար-
դապետ, Թէքիրապետ Գրիգոր վարդապետ,

և երկու ստրկատուներ Կակսը և Կոմեան, զոր յետ մի քանի ամաց յառար տօնի Գիւտ Յաշին ի Հակամարերի 25 զնստա և ա ձեռնադրեաց արեւոյ, զԿակսըն անուանելով Կարապետ վարդապետ և զԿոմեան կոչելով Կօհաննէս վարդապետ» (Դիւան, Ժ., էջ 122—123) :

Կակսը ամբողջ քառսրդ զար մը Ժիրտմիւր կ'աշխատի : Ինքզինքը շատ յաղնած ու ձերարած զգալով իր պաշտօնէն կը հրաժարի և մահկանացուն կը կնքէ 1801ին : Մահաբժանին վրայ գրուած է՝

ՅԱՅԵՈՒԻԿ ՇԻՐՄԻ ԿԵՐԱՐՓՈՓԻ
 ԵԱԿՈՐ ԱՐՇԵՆ ՄԵՐ ԳԵՐԱՐՓԻ,
 ԱՌՓԱՆԱԶԵԱՆ ՄԵՐՈՅՑԻ ԱԶԳԻ,
 ԱՆՈՐԶ ԵԱՏԱՐ՝ ԱՄԲԻՄ ՀՈԳԻ,
 ԿՐԹՂԵ Ի ՄՏԻ ԶԵԱՆ ՄԱՏԻՆԻ,
 ԳՈՐԻՎԱՐԱՆԵ Ի ՅԱՏԵՆԻ,
 ԷՐ ՏԵՂԵԱՆ ԵԱՐՄԸՏԱՆՅԻ,
 ՅԵՆՏԻՈՒ ՄԵՐՈՅ ԳԵՏ ՄՏԱՅԻ,
 ԲԱՐԵՈՓ ԻՐԱՆՈՎԱՐ ՈՒ ՎԱՆՃԱՆԻ
 Ի ԽԷՄ ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՄԱՐՏ 1921 :

(Մարտ 19. 1810, Դիւան, Ժ., էջ 421ին երկրպագանդ 64—65, ուր կայ՝ «Բարեւոք մահաւամբ առ վախճանի, Բասի իմէ թաւկանի, որ է ԽԷՄ Մարտի ԺԹ») :

1792ին «ի յատաջնարդաթխն մայրաքաղաքիս մերոյ Աերաստիոյ յԱրմատանցի տէր Կակսրոյ արքեպիսկոպոսի և քաջ երամշտի և աթոռաշէն վարդապետ» Մարտիրոս Գալստղիքի մը կը գրէ (Ակինեան Հ. Դ., Հաւաք. Յիշատ. Երեսուն, 1038) :

Յակոբ Արմատանցին աւելի անստանի է իր
 բարեկարգութիւններով : Աւանդուն՝ չի գո-
 չանար արտաքինով, այլ կը մանկ ներսը : Կը
 տեսնէ իր թեմին մէջ եղած վաճառքաւորներու
 տիրած պեղծութիւններն ու անկարգութիւնները
 եւ ժողով գումարելով կը գնէ ժամանակին
 ու պարագաներու յարմար կանոնները եւ ա-
 նանց պաշտօնաթեան հետամուտ կ'ըլլայ :
 Կ'արժէ մտնել մանրամասնորէն նկատուող թեան
 տնտէս, այս ամէնը՝ «Ամբարձր եպիսկոպոս
 Արմատանցի» աստօնարկի սուրբ Նշան վանից
 Արատարայ հոգ կալաւ բարեկարգելոյ զգա-
 նօրոյս Արատարայ . յարմ էին չինոյ վանք
 եւ աստօնարկի նոցա չինոյ եպիսկոպոսունք .
 ամենայն ուրեք գրեթէ ոչոք էին, սրբան
 նստէին օգնականութեամբ ոչոք իշխա-
 նաց, պարտաւ պիտէին ի վերայ վանից,
 յարմ է պաշտօնէին ոչոքիք եւ հրամարի
 պարտաւարաց զգրաւ եւ պեկեղեցիս իւրա-
 ցաւցանէին Տաճիկք, որպէս արտրին վասն
 իստովութեան ժողովրդականաց Արատարայ
 եկեղեցին յանուն Աստուարչոյ ինքեանց
 մզկիթ, որ է մինչեւ ցայսօր ի ձեռն ուցաւ :
 Վասն աստօն տնեկոյ ուն օրինակ անկար-
 գութեանց, կարգեաց Ամբարձր եպիսկոպոս
 քան եւ շարս իշխանս ի միում եկեղեցունց եւ
 տան եւ երկու ի միասունն եւ Եօթն ձեռու-
 նիս, ընդ նմին արտր ժողով ի վանս Անուպո-
 տաւ, յարս էին 26 քաշանայք, 7 ձեռունիք եւ

34. Իշխանք, Լզին կանանս ուսան և՛ մէկ օրինակի գոյն :

Ո. Նախ՝ զի ի քաղաքիս և՛ բայսր վանսորէիցս մէկ աստօնարդ լիցի. բաց յաստօնարդէն այլ բնասանի Լախակոյսս մի լիցի : Եթէ սք ի կենդանութեան զխաին կամ իցի Երկրորդէլ և՛ բաժանել զաստօնարդս թիւս կամ Լախակոյսս թիւն, աշխարհին յերկոյսս բաժանուցն անիծեալ՝ նստմալ լիցի :

Բ. Յորժամ վախճանեացի աստօնարդն նոցն ժամոյն հանցեն զննչեւոյն և՛ յապեալ կեքեացեն զաստօնարդարանն Երկու ձերսունիքն Եկեղեցոյ և՛ ոչ բացցի մինչև զայցի նսր զկան պարաթիւ և՛ Եկեալ կեքոյ իշխանին բացցեն զաստօնարդարանն և՛ յանձնեացեն աստարաւ զինչս նսր աստօնարդին :

Գ. Ի մէջ Հրեշտակապետի և՛ Անուպոսի ուրիշ լիցի զխաթթեամբն աստօնարդին և՛ ամ յամէ ասցի զհաշիւն ի նոցանէ և՛ ամ կամ լիցի զկան նմա ասացի զսէրդաթիւն և՛ բաց ի յաստօնարդէն այլ սք ձեռնամախ մի լիցի, Եթէ սք յանդգնի \ բնոյ \ բանիս է :

Դ. Աստօնարդն ամ յամէ սրբաց վանսորէիցն հաշիւն ասացի իշխանաց :

Ե. Ի մէջ վանացս աթոսակալ լիցի և՛ Եթէ սրոտահեցի մօտ այլադեաց Երթալ, նա Երթիցի և՛ ոչ այլ սք :

Զ. Քալսոյ ասուր վարդապետք յերկու Եկեղեցիս խրատ ասացեն ձնեղեան, յաստօնարդաց և՛ սխալաց :

Է. Առանց զխաթթեան աստօնարդին

միտքանք ոչ երթիցեն ի քաղաքն եւ մի ննջեացեն անդ :

Թ. ի միտքանից եթէ ոք պնայ կամ իցի՝ երթիցէ :

Ժ. Միտքանք ի միտքին ճաշեացեն պիկ-
րակուր եւ մի ցիր եւ ցան , առտ եւ անդ :

ԺԱ. Միտքանք մի երթիցեն ի սենեակս
սխառս քաց ստանց կոչման :

Ջոյստիկ միտքան հասանաթեամբ
պիկայ կնքեցին ստորաց բաթեամբ ի քանց
ի մէկն Աղբիւրի ՌԻԼ թուին Հայաց» (Դիւան ,
Դ . , էջ 138—140) :

Կանոնադրութիւն մը՝ որ այնքան ցայ-
ստան Յակոբի խաչեմութեան եւ փորձառու-
թեան պատկերը կը ներկայացնէ : Պահանջը
էր , որ կը բացուէր :

Յակոբ Արմատանցի շրջաբաններն բն-
պանեցաթեւէ յետոյ անոր յաջորդ կ'ընտրուի
Պրիցոր Դադաստացին , որ էր ռայր ճասմա-
խոսք : Ս . Նշան փանքի Ս . Կոստասածածին
եկեղեցին ներկել կուտայ եւ զանազան նկար-
ներով կը զարդարէ : Դարձեալ խաչպար՝
հարսդ շինեալ եւ սակեղածեալ շքեղադար-
պեաց» (Դիւան , Ժ . , էջ 424) : Այդ շրջանին
Ս . Նշան կը հանդիպի նորոնաւոր Դանիէլ կա-
թողիկոս , որուն կաթողիկոսական ձեռնա-
դրութեան՝ Պրիցոր Երեք Արման փանքի եկե-
ղեցւոյն մէջ կը մտանակցի եւ հաքէն Դա-
նիէլէն օրհնութեան կանգակներ տաւծ
կ'անցնի Կ . Պոլիս (Դիւան , Ա . , էջ 151 . Ե . ,
էջ 234 . Ե . , էջ 503—508) : Հոս Դանիէլի կու-

սակիցնեւումն էւ պատարարքին համակրութեան էւ պնահատնքին կ'արժանանայ էւ նմանապէս Գաղատիայի տաաջնարկ կ'ըլլայ : Սակայն հապա քանի մը տարի վերջը հան կրնայ մեկնիլ էւ 1810ին կը մեանի²⁰ :

Անոր տաաջնարկութեան շրջանին Ս. Նշանն ծանր օրեր կը սեննէ՝ «Երազմտիբայ մամանակիս անհամար զօրացն պամարելայ , յայտ վիշտս էւ տատապանս կրեցին քաղաքացիք էւ զխզականքն , մանասանց սարբ մենաստանս , էւ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն . վտան զի իրբէս յիսուն հեծեյաղօր հրամանս քաղաքացեալն էկեալ նստան ի վանս սո ի պաշտպանել պա ի թշնամեաց , զարոց զգիտացն էւ զերբխրացն հոցաց զկան՝ իրբէս տմիսս երկուս՝ (Դիւան , Ժ . , էջ 426) :

Գրիգոր Գաղատացիին Գաղատիա մեկնել վերջ՝ «Ընտրեցաւ ի զկա ի աեղի նորին յաթանն Աերաստիայ Աերասացի Յոհաննէս Բարսեբն» (Անդ , էջ 429) , որուն մամանակ Ս. Նշանի միտքան էին՝ Կարապետ , Գրիգոր , Սահակ Պարսացի , Յովակիմ Աերասացի , Գաբրիէլ , Զաքարիա էւ Յակոբ վարդապետները , Կարապետ սարկաւազը , Ս. Հրեշտակապետի սէկզ Յարութիւն վարդապետ էւ Յակոբ սարկաւազ սւ Անապատի սէկզ Աւետիք վարդապետ» (Դիւան , Ժ . , էջ 429 . հմմտ . էւ էջ 432) : Յովհաննէս էջմիածնի

²⁰ Գրիգոր 1802ին մամանկցած է Ազթամարի Կարապետ կաթ.ի զսմարան Սիւնհոցսին (Արարատ , 1893 . էջ 196) :

ժէջ՝ Եփրեմ կաթողիկոսէն Լսոյխոսոցստական ձեռնադրութիւն կը ստանայ և զԼրացարձին Ս․ Նշանի տապ խորանին խաչկայր «չքնուցաւսիր» կը կազմէ (Դիւան, Ժ․, Հջ 430—431) և բաւական շինութիւններ կ'ընէ, ինչպէս Նաւուէայ արձանադրութենէն յայտնի է՝

ԱՆՀԱՍ ՊԱՐԳԵԹԻ ԷԻ ԻՂՈՐԴՈՒԹԵԱՐԻ՝ ԱՆԲԱԴԱՆՈՐԻՆ ԶՔՆԱՂԱՆՈՐԱՆ ՇՔԵՂ ՇԻՆԵՑԱՆ ՏԱՃԱՐԲ ԵՐԵՐԻՆ ԶԱՆԱՎՈՒԹ ԼԳԱՐԲ ՅԱՂՀԱՆՈՒ ԱՐՀԻ ՎԵՐԱՆԻՏՈՂԻՆ ՆՊԱՍՏԻԹ ԶԱՆԻՑ ՆԻԶԱՐ ՅԱՐՈՒԻԹԻՆ ՊԵՐՏ ԱՐԻՎԱՅԻ՝ ՇՆՈՐՀԱԶԻՐ ՀԱՅՏՈՐԱՐԵՐԻԹՂՆԿԱՂ ՅԱՂԹՈՂ ԻՈՒՐԲ ՆՇԱՆԻ ԷԻ ՆՈՐՈԳԵՊԱՆ ՅԱՐԿԲ ԻԴՆԱՍՏԱՆԻՍ Ի ՀԻՄԱՆՑ ԿՐԿԻՆ ԽԵԻԱԿԱՆՈՒԹԵԱՐԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ԲԱՐՈՒՆ ԷԻ ՏԵՂԱՅԱՂԻՆ ԱՐԿԱՍԵԹ ԱՐԿԱՆՑ ԻԵՐԱՍՏԵԱՆ ԻՄԵՐՑ ԱՐԱՐԻԱՆ ԱԶԻՆ, ՅԱՐԻ ՏԵԱՆ 1828 ԵՒ ԻԹԻ ՀԱՅՈՑ ԹԻՂԵՑ

(Նաթանէան, Տեղադր․ Վիճ․ Սերասու․, Հջ 51—52)։

Այդհաննէս օրով Սերասուիայի տապֆնարդութիւնը արժեւորակոչստական տապֆնարդութիւն կ'ըլլայ և այն 1826ին Կ․ Պոլսոյ տղային ժողովին որոշումովը (Դիւան, Ժ․, Հջ 434)։

Այդհաննէս կը ժէնի 1830ին։ Անոր տապանաքարը Նաւուէայ արձանադրութեամբ օժտուած է՝

ԱՐՓԻ ԼՈՒՍԱՔԱՅԷՂ՝ ՊԱՐԽԱՆԹ ԻԵՐԱՍՏԵԱՆ, ԱՀԱ ՄԹԱԳՆԻ ՍԷԻ ԱՐՊՈՎ ԻԱՀՈՒԱՆ, ՀՊԵՐՈՅՆ ՊԱՏԳԱՐԱՅ ՓՈՂ ԱԶԳՈՂԱԿԱՆ, ԿԱԶԻ ՅԵՐԿԱՅԻՆ ՓՈՂԷՂ ՀԱՐՍՆԱՐԱՆ,

Ի ԽԼՆՈՒԿ ՏԻՈՅ ՈՒԵՏԻՈՒ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆ,
 ԲԱԶՄԱՐԳԻՒՆ ԵՒ ԺԻՐ ՊԱՐԿԵՇՏ ՄԻԱՐԱՆ,
 ՅԾՀԱՆՆԷՈՒ ԸՐՀԻՈՅՆ ՄԻՇՏ ԱՆՁՈՒԳԱՎԱՆ,
 ՓՈԽԱՆՈՐԻ ԵՈՀԵՄԻ ԵՂՐԱՅԻ ՄԻԱՎԱՄ,
 ՏԵՏ ՆՄԻՆ ԵՎԱՅ ԱՄՈՒ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ,
 ԱՐԺՈՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԻ ՈՒԵՏԻՈՒ ՍՐԲՈՒԹԵԱՆ,
 ԿՈՉԵՑԱԻ ՏԵՐԱՄԻ Ի ԿԱՐԳ ՍՐԲԱԶԱՆ,
 ՀՈՎԵԱՅ ԲԱՐԵՊԷՍ ԶՎԻՀԱՅՈՒ ՀԱՄԱՅՆ,
 ԱՌԱՂ ՀԱՆԴԻՊԱՎԱՆՈՒ, ՄԻՆՉ ԷԱԹ ԸՍՏ ՄԱՆՈՒՆ,
 Ի ՍՈՒՐԲ ԳԳՈՒԱՆՈՒ ՀԹՐ ՄԵՐ ԱՆՆԱՐԱՆ,
 ԲԱԶՄԱՐԳԻՒՆ ԿԵՆԱՅ ԸՆԴԱՆԱԻ ՎԱՍՏԱՆ,
 ՏԵԹՔԱՆԱՍՈՒՆ ՀԻՆԳ ԱՄԱՅ ԻԻՐ ԼՄԱՆ,
 ՀՈԳԻՈՎ ՎԵՐԱՅԱԻ ՏԵՐԿՆԱՅԻՆ ԵՈՐԱՆ,
 ՄԱՐՄՆՈՎ Ի ԳԱԻԳԻՍ ԵԳԱԻ ՅԱՅՍ ՏԱՊԱՆ,
 ԵԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1842 ԵՒ ՀԱՅՈՅ ՌՄԱՆ:

(Դիւան, Ժ., էջ 436, Երկրագրւոյ, 1887, էջ 65—66):

Կարապետ Բ. ի աթոսք ժամանակ մը³⁶
 թափառէր կը փնայ: Յաջորդ կ'անենայ համա-
 նուն Կարապետ Գ. Էփերակցին, «այդ հմտա-
 ւա հեղաբարոյ», որ ներսէս կ'Կաթողիկոսէն
 էջմիածնի մէջ Լոյսեղոսացոսեան աստիճանին
 կը հասնի ևւ ապա զբոս իւրովսան Կարապետ-
 թեան հոխուէ զհօտ իւր» (Դիւան, Ժ.,
 էջ 348. հմտա. ևւ Աղաւնունի, Միաբանք ևւ
 սոցեկութ. հոյ Երեսնագլմի, Երեսնագլմ,
 1929, էջ 193): Անոր աճիւնին դամբանա-
 գիրն է՝

³⁶ Այս շրջաններուն աեղապահ է՝ ըլլան Յեսու,
 Համբարձում, Ամբակում, Կարապետ, Նիկիտայոս ևւ
 Դաւիթ վարդապետները (Պալեան, Հոյ Վանքայք, Ա.,
 էջ 165):

ԳԱՆԻ ԱՒԱՂ ՍՐԸՆԹԱՅ
 ՍԱՀԻՆ ԱՒՈՒՐԺ ԻԵՐ ԿԵՆԱՅ
 ԵՒ ԳԵՂ ՊԵՐՃԱՆՔ ԻՍԿ ՆՈՐԻՆ
 ԱՍՏԷՆ Ի ՀԱՂ ԼՈՒՅԱՆԻՆ,
 ՈՒ ԳԱՋ ԱՐԹՈՒՆ ՀՅՏԱՊԵՏ,
 ՎԵՐԱԶԱՅՆԵԱԼ ԿԱՐԱՊԵՏ
 ԳՈԱՆ ԵՒ ԶԵԹՈՆ ԱՄ
 ԿԱԼԱՒ ԶԱԹՈՒ ՍԵՐԱՍՏԵԱՆ,
 ՎԱՌԵԱԼ ԷՐ ՈՒ ՏԵԱԲԵՆ Ի ՍԷՐ,
 ԱԶԳՎՈՒ Ի ՇԱՀ ՅԱՐ ՏՊԵՐ,
 ԵՒ ՈՒԹՈՒՆՅ ՅԵՏ ԱՄԱՅ,
 ՓՈԼԻ ԱՄ ՏԷՐ Ի ՅԱՍՏԵԱՅ, 1877 (ՌԵՒԶ)

(*Երկրադատիկ*, 1887, էջ 66) :

Կարապետ իր վերջին տարիները ծերա-
 թեան և ուրիշ խնդիրներուն պատճառով
 Սերաստիայի աստճարդաթեանէն կը չա-
 ժարի, բայց Ս. Նշանի վանահայր կը մնայ :
 Իրեն օղնականներ և տեղապահներ տնե-
 ցած է՝ Շմատան վարդապետը, Ներսէս Եպիս-
 կոպոսը և Պետրոս վ. Թահմիզեան (Պա-
 լեան, Հայ Վանօրայք, Ս., էջ 106) : Վեր-
 ջինս ապա Սերաստիայի, Կիրինի և Թա-
 րատի աստճարդ կ'ըլլայ և Ս. Նշանի ու
 Անապատի մէջ վերանորոգումներ կ'ընէ
 (Սրբէկէք, 1891, Թ. 2289, Հանդ. Ամսօրեայ,
 1925, էջ 579, Աղեքսանդրեան, Պատմ. Սե-
 րաստ., էջ 306, Արարատ, 1907, էջ 532, Տա-
 թեւ, Տարեցոյց, 1925, էջ 300) :

Պետրոսի յաջորդաթեան կը կոչուի
 Թարգոմ Գուշակեան, որ Ս. Նշանի Հայ. Զե-
 ստիւթներու ցուցակը կը կողմէ և պայն

«Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ (1922, էջ 461) կր
ովսի հրատարակել: Դժբախտաբար հրատա-
րակութիւնը յետոյ հեղինակին կամֆով կը
դադրեցաւ:

Գուշակեան Արատախայի եւ Ս. Նշանի
ժերջին եպիսկոպոս ստաճնարդը կ'ըլլայ³¹:
Քննելով եպիսկոպոսի Հայութեան ստաճնարդու-
թիւնը կը ստանձնէ, բայց սննդէ կը վախա-
ղբաւ Պատկատին իրբէ: Պատրիարք Երուսա-
ղէմի, ուր եւ կը մեռնի:

Համեայտակարան պատերազմը, ինչպէս
Արատախայի միւս վանքերուն, նմանապէս
Ս. Նշանի միտրաններն ու ժողովուրդը
կը ցրուէ: Շէնքերու վիճակը կտրելի է են-
թադրել:

Ս. Նշանի վանքը իրբէս արքայաշէն հիմ-
նարկութիւն եւ ստաճնարդարան Արատախայի
նահանգի, վայելում է թողտուրի եւ իշխանի
հոգածութիւն եւ ստարկայ եղած ժողո-
վուրդի պարզութանքի:

Ստացած է իւր հիմնարկութենէն սկսած
մինչեւ ժերջին ժամանակներս շատ ոյգի-
ներ ու պարակցներ, արտեր ու պաշտեր,
նաեւ կրպակներ ու ջաղացք, անօթ ու պղնձ,
ձեռնակիր³² ու տղապիր գիրք, պարձեալ ժու-

³¹ Քերէշեան կողմած է Արատախայի եւ Ս. Նշանի
ստաճնարդներու ցանկը (Արեւելք, 1896, № 4037), որ
սակայն սրբադրութեան կտրուէ:

³² Գուշակ Ս. Նշանի մէջ գրուած ըլլայ Սաղմոսու-
րան մը (Սարգիսեան Հ. Բ., Մայր ցուց. Վենետիկ,
էջ 358): — Տարագրութեան աւարիններուն Ս. Նշանի
ձեռագիրներն ալ կը ցրուին:

մուշներ, և արիչ գանազան նաւերներ : Դիւթակաւնով եղած է շատ հարստաւ, սակայն նկատելով իր երկարամեայ պայտ թիւեր պիտի բռնէր թէ՛ ապրտաւ եղած է դրշի ու գրքի ժխտաններով ու առաջնորդներով : Անոնք իրենց կեանքն ու պարծր նստիւած են հասին հոյեւսք առաջնորդութեանը (Մանգումէի Էֆրեմ, 1902, Թ. 359, Էփրանդիան, 1900, Թ. 2164, 1904, Թ. 2399, Նաթանեան, Տեղագր. Ընդհ. Վիճ. Սերասարդ, Էջ 54 61 և Նար Արդ, 1913, Էջ 90) :

14.

ՍՈՍՈՍԵՐՈՍ ԷՒ Ս. ՍԵՒԵՐԵԱՆՈՒՍ ՎԱՆԵՐԸ

Թնդ բաւատար Ս. Առտաւածածնի վանքին մերձ է Սոխակերտց կամ Սոխկերան վանքը, որ սցսոյէս կոչուած է, վասն զի սնոր ժխտաններն աւանդութեան համաձայն խըստակեաց ճղնաւորներ եղած են և. սոխ ու հոց ճաշակելով պահանջած : Անոնց բնակավայրերը քարայրներն²² եղած են, իսկ դրամ դումր՝ աղօթք ու մեռալցում (Սարգիսեան Հ. Ն., Տեղագրութիւնք, Էջ 65, Սրտանձտեանց, Թորոս Աղբար, Ա. , Էջ 166—167,

²² Քարայրի մը մտաքին վրայ կայ՝ «ՆՈՒՆԱՆԵՆ, ԵՍ ԷԱՅՐ (ՍՏԵՓԵԼ)ՆՈՍ ՅԱՆԳԱՆԱՆՍԵԱՆ ԷՒ ՅԱՒԵՆԵՏԻ ՍՈՍԵՐԸ ԶԵԿԵՂԵՏԻՈՒ Ի ԻՄԻԵՆԱԿԱՆԻՆ ԷԱՅՈՅ (՝) ԷՒ, ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ» (Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք, Էջ 65) :

Պալեան, Հայ Վանօրայք, Թ., էջ. 115, Բիւ-
զանդիտն, 1900, Թ., 1083, Նաթանեան,
Տէգ. Թեր., էջ. 143, և Սահակ Բերբոյ,
Հայուն Տարեցոյցը, Հայկական վերածնունդ,
Կ. Պ., 1913, էջ. 298) : — Բ. Թերթաթեան
Վանքը Թերթաթեանի կէտ ժամ հետեւ է, ա-
մսոյցս (Սահակ Բերբոյ, Հայուն Տարե-
ցոյցը, էջ. 298) :

15.

ՔԱՌԱՊԵՆԻՅ ԿԱՐՔԱՌԱՊԵՆԻՅ ՄԱՆԿԱՆՅ ՎԱՆՔԵ

Շատ բնական էր, որ Թերթաթեանի Հայու-
թիւնը պանծացնէր անունն ու յիշատակը
այն Քառասուն Քաջերուն, որոնք մեզն
տանջանքի դիպացնաբար տակաւսի քրիստո-
նէական հաւատքի համար իրենց խոստանա-
լից կեանքը կը զոհեն¹⁵ : Ինանց անունովը
Թերթաթեանի արեւմտեան կողմը Վանք մը
կը կոչուցար հայկապատճարով, որ ու-
նէր քառասուն դժբէթիկ (Չամչեան, Պատմ.
Հայոց, Գ., էջ. 429, Սրտանձաւանց, Թոր.
Թ., Թ., էջ. 153—154, Պալեան, Հայ Վանօ-
րայք, Թ., էջ. 112—113, Բիւզանդիտն, 1900,
Թ., 1049) : Յատկի է որ այս Վանքի մասին
բաւարար տեղեկութիւններ կը պակսին :
Ինծի ժխցն հետեւեալ յիշատակադրութիւն-
ները ծանօթ են. «Թ՛վին Պ՛.Գ. (1314) Բուհան-

¹⁵ Հմմտ. և Թերթաթեան Քառասուն մանկանց
կոտորած (Բագմովէյ, 1928, էջ. 99) :

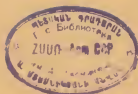
դատին և սպան զսէրն Սեփաւոսից, զՍտեփանոս և զԳրիգորիոս իստաւականաց և զՔատանից մանրն քակեաց» (Տաշեան, Մայր ցուց., էջ 871. հմմտ. Առ. Գաւրիէլեցի, Պատմ., էջ 627 և Հայոց Նոր Վկաները, էջ 111)։ Չամչեան այս տաժիւ գիտել կու տայ որ Քատանից կործանարարը՝ Լէնկթիմարն է (Պատմ. Հայոց, Գ., էջ 129)։ Գանձարանի մը մէջ — գրուած 1576ին — կայ՝ «Լանկթամարն, ճարային, երեք, Հայոց թիւ. ՊՃԼԶ (1587) տաժիւ ևս Սերաստեան սուրբ քառասուն Մանկան զեղեցիկ ի. խորանէն եղևոյ սուրբ եկեղեցին մեր ծովացեալ մեղացն Հաճի Պարհանտաի դատին քաղքոցեր է և ինքն ոյ լ ձևաց Թարգման հրամանէ սպանվեր է, թվին Հայոց ՊՃԼԶ» (Հանդէս Ամսերեայ, 1927, էջ 315)։

Խօսաւ Շիրին 1576ին ձաշոց մը կը գնէ՝ «Ի գրուեա սուրբ Լուսաւորչին և սուրբ Քատանիցն» (Հանդ. Ամս., 1926, էջ 336), իսկ Մարտիրոս սարկաւադը 1568ին «Ի Սերաստաիւ ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին և ի ի. վկայիցն» Շարակնոց մը կը գրէ (Ակիւնեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ. Հ. Պատարեանէ)։ Ապա 1576ին՝ «Ընդ հովանեաւ սրբոց Քատանիցն» Աւետարան մը կը գրուի (Հանդէս Ամս., 1925, էջ 470)։ Իսկ անկէ երեք տարի վերջ — 1579ին Քաղկսոսի ձևաքով տրիչ Աւետարան մը կը գրուի (Ակիւնեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ. Տէր Աւետարանի Նոր Ձուգայի հոյ. Ձև. ցուցակէն

Ի՞նչ (10) : Քանի ծր տարի յետոյ Մարտիրոս՝
«Ի քաղաքս Սեբաստիա բնոյ հովանեաւ սուրբ
Աստուածածնին և արքայ Քատանիցն» Աւե-
տարանի ծր արտադրութիւնը կ'աւարտէ
(Հանդ. Ամս., 1925, էջ 173) :

Արդէն Հ. Ինճիճեան Քատանից վանքին
համար կը գրէր՝ «անհետ է ամենեւին ...»
նոր Հոյատառն, էջ 286) :

¹⁰ Ամացաշած վանքի ծր տեղն ալ կայ Պինկէօլ
(Բերսեկն) գիւղի մօտերը, ուր Բրթնիքչիները սիրով
սխառ կ'երթային (Առհակ-Մեղրայ, Հայուն Տարե-
ցոյցը, Հոյկ. Վերածնունդը, Կ. Պոլիս, 1911, էջ 29) :

Գինն՝ զուից՝ փք. 2. — :

ՀՀ Ազգային գրադարան

3284

NL0029878

